

Perspectief

Dynamisch Portret: De Bolster - Individualiseren-Veralgemeniseren -
Themadag Aquarius Alliance - Echt Eten & The real dirt on farmer John

2007 winter N^o5

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

**Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding**

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2007
(nr. 5 winter 2007)

Dynamisch Perspectief is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichsstraat 25 C,
3971 PA Driebergen
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943

Redactie Bruno van der Dussen, Wim Goris, Ruud Hendriks, Andries Palmboom, Jan Saal, Martine Wensink (redactiesecretariaat), Wim van Wouw

Vaste medewerkers Ilse van den Bosch, Lize Baarspul, Jan Diek van Mansvelt

Sluitingsdatum kopij Aanleveren kopij voor nummer 1, 2008: 3 januari 2008, via e-mail: info@bdvereniging.nl. Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg, tel. 075-6873159

Vormgeving
Fingerprint Witzhausen DE, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij
Op het omslag: Bart Vosselman, De Bolster

 is het keurmerk van de bd-landbouw

Copyright Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld

V O O R A F

We mogen gerust stellen dat als ergens in de landbouw de relatie met de aarde voorop staat, het wel in de bd-landbouw is. We kunnen daar trots op zijn. Bart Vosselman van de (nieuwe) Bolster vertelt daarover in het Dynamisch Portret. Ook John Peterson: "a farm is a high level of poetry", doet dat en Jean-Paul Courtens die de natuur ziet als een geschenk aan de mensheid. Graag uw aandacht voor het taalgebruik in de bd-landbouw en antroposofie. Mogen we op uw reactie rekenen?

En in dit nummer worden de activiteiten van de Stichting Centrum Metamorphose uitgelicht.

Bruno van der Dussen

Let op: wijziging postadres!
Postbus 236, 3970 AE wordt met ingang van 1-1-2008 opgeheven! U kunt vanaf nu uw post sturen naar:
BD-Vereniging
Diederichsstraat 25^c
3971 PA Driebergen

INHOUD

Dynamisch Portret: De Bolster Individualiseren -	3
Veralgemeineren . Een uitdagend spanningsveld	6
Winterconferentie Landbouw en Spiritualiteit	8
100% illusie?	9
Dynamiek: Anastasia en Vedische landbouw	11
De bijen zijn de mens in ontwikkeling vooruit	13
De historische keuken	15
Dynamische keuken: Delicatessen	16
Farmer John Peterson in Kerk-Avezaath: "Farms are a high level of poetry"	18
Uit de preparatenschuur: 500 voor 2008	21
Persoonlijke verhoudingen tot de landbouw (deel 4 slot)	22
Dynamische voeding: Vragen rondom vlees eten	26
In het hoenderhok: BD anno nu: het slop en de kansen	27
Perspectief	30
Agenda	33
BD-Service	34

*Bedrijfsportret
De Bolster*

*Wisseling
van de wacht - 3*

*Themadag
Aquarius Alliance*

*Anastasia
en Vedische
landbouw - 10*

*Echt Eten &
The real dirt on
farmer John*

*"Farms are
a high level
of poetry" - 22*

Wisseling van de wacht bij De Bolster

Ruud Hendriks

Sinds dit jaar komen de groente- en bloemenzaden van De Bolster uit Epe en niet meer uit Kielwindeweer, waar ze dik 25 jaar lang vandaan kwamen. Bart en Elly Vosselman, zoon Frank en Patrick Hoogendoorn zijn de nieuwe eigenaren. Samen met de vaste medewerker Stijn Mengens en verschillende parttimers worden alle zaadvermeerderingen, respectievelijk schonen en verpakken van de zaden uitgevoerd op boerderij de Immenhof.

Op de Immenhof, het ouderlijk bedrijf van Bart, stond lange tijd groenteteelt centraal, met als specialiteit aardbeien. In 1983 is het bedrijf door Bart en Elly overgenomen. Alle groente, aardappels en bloemen vonden via een winkel aan huis de weg naar de consument, en dat is van een bedrijf dat in de loop der jaren tot 8,5 ha uitgroeiende zeer bijzonder. Jaarlijks een half hectare handgeplukte stamslabonen, 20.000 kroppen sla, et cetera via een boerderijwinkel verkopen, ga er maar aan staan. De smaak van de producten was de belangrijkste reden van het succes. Door zo weinig mogelijk en vooral ook selectief te bemesten en geen chemische middelen te gebruiken werd de gewenste smaak gerealiseerd. Helaas voor de vele trouwe klanten is daar in 2001 een eind aan gekomen. De enorme werkdruk en stress om elke dag de winkel maar weer gevuld te krijgen met breed assortiment van verse producten werd te veel. Bart: "Het is niet alleen oogsten,

je moet continu zaaien, planten en wieden". In de loop der tijd werd ook de registratiezucht van de overheid steeds groter. Toen er weer een volgende ronde van registratiewensen overheen kwam viel in 2001 in twee dagen tijd het besluit om te stoppen en op biologische zaadvermeerdering en veredeling over te stappen. Bart studeerde in zijn jonge jaren af als plantenveredelaar en pakte daarmee zijn oude vak weer op. In eerste instantie in samenwerking met het biologisch zaadteeltbedrijf Vitalis, vanaf 2003 zelfstandig. Bart: "De beslissing tot omschakeling was natuurlijk zeer impulsief en feitelijk een grote sprong in het duister. Maar wij hebben er absoluut geen spijt van. Met de overname van de Bolster hebben wij hier weer een prachtig bedrijf gecreëerd. En er is niks mooier dan je bedrijf weer door te kunnen geven aan een nieuwe generatie. Van een prepensioen of een rustige oude dag zal bij ons geen sprake zijn, maar daar zitten wij absoluut niet mee."

Zaadproductie, plantenteelt en nog veel meer .....

In 2003 zijn al de eerste contacten gelegd met De Bolster in Kiel-windeweer. Chris en Harry Douwes-Wagenaar, die De Bolster hebben opgezet, waren op zoek naar opvolgers. De feitelijke overdracht (zonder grond en gebouwen) heeft pas begin 2007 plaatsgevonden. Dat dit zo lang geduurd heeft, hangt samen met het feit dat Harry en Chris nog enkele jaren wilden doorgaan. Frank: "Achteraf gezien was voor ons een voorbereidingstijd van enkele jaren ook absoluut noodzakelijk. Allerlei interne verbouwingen waren nodig, de zaadproducties zijn al in 2005 opgestart, nieuwe zakjes, catalogus, webshop, et cetera." Ook voor de klanten van De Bolster is het even wennen geweest. De outfit van de zakjes en catalogus zijn drastisch gewijzigd. Elly: "In het begin kregen we een paar negatieve reacties van klanten die full colour afbeeldingen absoluut niet passend vonden bij BD. Dat was echt wel even schrikken voor ons. Gelukkig hebben wij daarna ontzettend veel positieve en enthousiaste reacties gehad. Hartverwarmend, al die complimenten. Het is dan ook helder dat de zaden van De Bolster voor veel klanten duidelijk meer betekenis hebben dan gewoon een zakje zaad dat je koopt bij de winkel." Frank: "Om het bedrijf in deze tijd voort te kunnen zetten is aanpassing echt wel nodig. Internet speelt een steeds grotere rol in verkoop, dus dat moet er mooi uitzien en goed werken, daar hebben we veel aandacht aan besteed. De verkoop via biologische winkels is dit jaar aanzienlijk toegenomen. Daaruit blijkt wel dat het uiterlijk van het zakje ook belangrijk is. Dat wij op allerlei fronten flink geïnvesteerd hebben,

geeft duidelijk aan dat wij geen avonturiers zijn en een blind vertrouwen hebben in de biologische sector. Veredeling is een vak dat pas op lange termijn inkomen op kan leveren; in de tussentijd moet er ook een degelijke zaadvermeerdering van bestaande rassen zijn. Zelf heb ik een opleiding technische bedrijfskunde gedaan. Dat lijkt niet echt passend, maar de realiteit is duidelijk anders. Om ons type van bedrijf goed te laten draaien, heb je een brede kennis nodig. Het is echt niet alleen zaadproductie en plantenteelt. Bovendien werken wij duidelijk als team. Patrick, Bart en Stijn zijn de echte plantenjongens, die zouden helemaal gestoord raken als ze mijn dagelijkse stroom van telefoontjes en mails zouden moeten afhandelen."

De hoofdactiviteit van De Bolster is vanzelfsprekend zaden produceren. Vooral Patrick is de persoon die dat in goede banen moet leiden. Patrick: "Je wilt wel alles verkopen, maar dan moet er wel voldoende zaad op de plank liggen en minstens zo belangrijk, van voldoende kwaliteit. Bij ons praat je over ruim 350 producten. Alles valt te plannen maar niet het weer. Gelukkig beschikken we over een aardige kasruimte om te kunnen nadrogen en daar is het afgelopen jaar veelvuldig gebruik van gemaakt."

De Bolster staat van oudsher bekend als leverancier van zaden voor hobbytuinders en kleinschalig werkende beroepstellers. Dat zal ook gehandhaafd blijven, maar daarnaast krijgt het ontwikkelen van nieuwe rassen (veredeling) een veel zwaarder accent. Die rassen moeten ook geschikt zijn voor de grotere biologische telers. De Bolster veredelt tomaat, pompoen, tuinboon en rucola. Bart: "Veredeling is een vak apart. Het maken van een nieuw ras vergt meestal wel zo'n acht jaar. Dat het zo lang duurt, wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de strenge uniformiteitseisen. Veel mensen zouden juist wat meer variatie binnen een ras willen zien. Maar helaas mag dat niet. Intussen zijn we al heel wat jaren bezig met het veredelen en dat heeft bij zowel tuinboon als rucola al een nieuw ras opgeleverd. Bij tomaat en pompoen zijn er ook veelbelovende ontwikkelingen maar duurt het nog een paar jaar."

Veredeling

Veredeling is een vak waar technisch veel in mogelijk is, met als uiterste de gentechnologie. Op De Bolster veredelt Bart op de klassieke methode: kruisen en selecteren. Genmanipulatie is absoluut taboe. Ook in de selectievelden wordt het principe van lage mestgiften aangehouden. Dan blijkt het beste welke potentie er in de planten aanwezig is. In de bd-landbouw wordt veel het principe "de boer voedt

de bodem, de bodem voedt het gewas" gehanteerd. De zienswijze van Bart wijkt daar vanaf. De bemesting is afgestemd op het gewas omdat elk gewas een ander groeiritm en een andere mineralenbehoefte heeft. Bart: "De bodem wordt vrij schraal gehouden en biedt de basisvoeding, via mest wordt de aanvulling gegeven. Bodemziektes zijn desondanks geen probleem. Kastelers bijvoorbeeld hebben door een nauwe vruchtwisseling met veel tomaat, komkommer en paprika, last van wortelknobbelaaltjes. Door in onze kas een ruime vruchtwisseling van 1 op 3 aan te houden en de tomatenteelt af te wisselen met sla, andijvie en courgette blijft de grond gezond." Op de vraag waar de belangrijkste motivatie ligt in het biologisch-dynamisch telen geven Bart en Elly aan dat de mensen die in die sector werken en hun motivatie daarbij belangrijk zijn. De ekologische teelt schuift op richting gangbaar, de grenzen worden opgerekt. BD-telers laten zich meer door hun

is precisiewerk. Welke investeringen er mee gemoeid gaan, begrijp je als je bij een afvlomachine staat en hoort dat die tweedehands is en toch nog € 60.000,- kost. Op het land zit het werk er wel zo'n beetje op. De insecten die in de zomer volop rondvliegen zijn in winterrust gegaan. Bart: "In de zomer barst het van de hommels. Als je aan het kruisen bent haal je even de zakjes van de afgeschermd bloemen. Als je niet uitkijkt zit er al een hommelt op de bloem voordat je de kans krijgt die te bestuiven".

In de kas staan voornamelijk nog tomaten die zichtbaar het einde van het seizoen hebben bereikt. Er staan 250 "nummers", de benaming voor kruisingen die worden getoetst op raswaardigheid. Pas als het een ras wordt, krijgt het een naam. Het is ook voor een leek goed te zien hoeveel verschil in groeikracht en vermogen om vitaal te blijven er tussen de nummers zit. Sommige zitten bovenin de kas, andere

eigen idealen en grenzen motiveren. Wat betreft de discussie over al dan niet gebruik van preparaten: "Wat je doet moet uitlegbaar blijven en het moet mogelijk blijven om je beweringen objectief te beoordelen. We gebruiken de preparaten wel, maar deze twee criteria zijn daar voor ons niet van toepassing. Datzelfde geldt voor de discussie over het al of niet telen van hybride rassen. Eventueel afwijzen daarvan moet op grond van objectief meetbare factoren geschieden. Dat het aantal bd-boeren in de laatste jaren behoorlijk is afgenomen, is verontrustend. De neiging om nog strenger te worden qua regelgeving om je daarmee beter te kunnen profileren ten opzichte van Eko, werkt volgens ons alleen maar averechts. De biologische sector is al klein en dan moet je versnippering vermijden. Het is waardevoller om samen te denken! Elk persoon en bedrijf heeft een eigen karakter en identiteit, en daarvoor is een stuk vrijheid belangrijk."

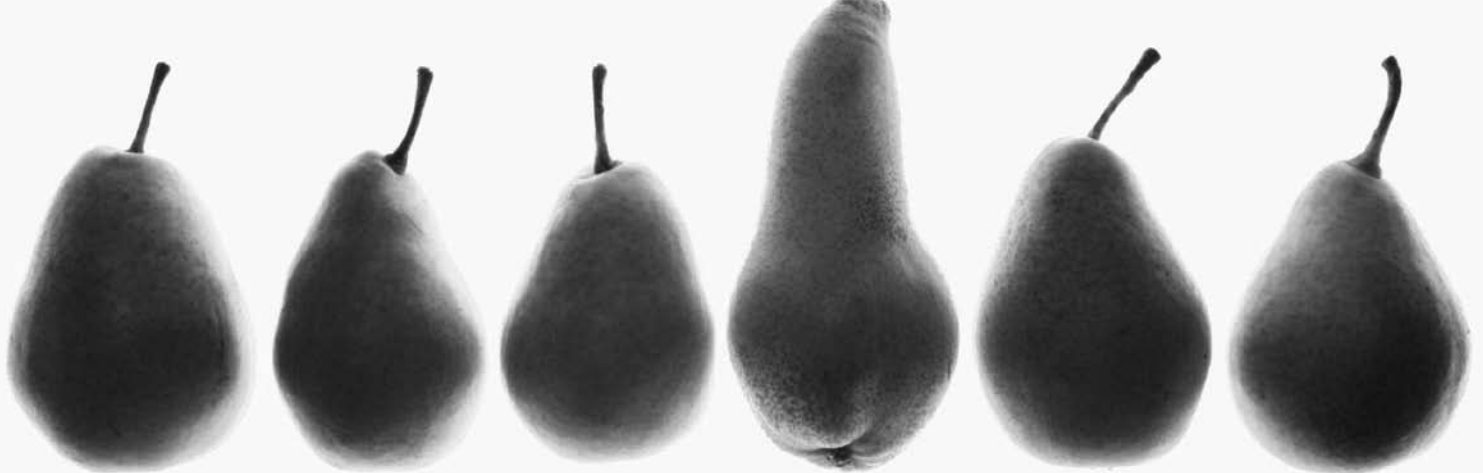
Na het gesprek aan de keukentafel gaan we het bedrijf op. In de schuren staat veel verfijnde techniek. Het schonen en inpakken van zaden

komen nog niet tot onze kin. De pompoenen zijn geoogst en staan in kisten in de bewaring. Daar blijven ze staan om de bewaarbaarheid te toetsen.

De meeste zaden liggen in een ruimte die constant op 15°C en 30-40% vochtigheid wordt gehouden. Het zaad hoeft niet echt koud te liggen, maar het houdt niet van temperatuurschommeling. Niet alle zaden hoeven elk jaar te worden vermeerderd. Pastinaakzaad blijft maar twee jaar goed, dus dat wordt vaak vermeerderd. Zaad van kolen is tot een jaar of zes bewaarbaar, dus niet elke soort hoeft elk jaar te worden vermeerderd. En dat is handig, want wanneer er meerdere soorten vlak bij elkaar staan is de kans op ongewenst kruisen veel te groot. Er moet wel bijtijds nieuwe voorraad worden geteeld, want niet elk jaar verloopt elke teelt succesvol. De rondgang eindigt in het kantoor waar computers en telefoons de vele lijntjes met de buitenwereld verzorgen. ■

Individualiseren – Veralgemeunen

Een uitdagend spanningsveld

Albert de Vries, voorzitter

De scheiding tussen Stichting Demeter en BD-Vereniging is nu bijna twee jaar een feit. In het bestuur van de BD-Vereniging zijn we op zoek naar de mogelijkheden die hierdoor ontstaan, ook al waren de motieven voor de splitsing van economische en juridische aard.

Twee domeinen

Er zijn dus twee domeinen ontstaan. In het benoemen van karakterverschillen tussen de twee domeinen van de BD-Vereniging en Stichting Demeter komt naar voren dat in de BD-Vereniging het werken aan ontwikkeling centraal staat en dat daar die ontwikkeling leidt tot een explicieter verschijnen van individualiteit. Bij het certificeren door Stichting Demeter gaat het juist om het beoordelen of iets aan een

algemene norm voldoet. Certificeren en ontwikkelen kunnen dan ook op gespannen voet met elkaar staan.

Een combinatie tussen certificeren en ontwikkelen is op een bepaalde manier ook mogelijk, zoals dat bijvoorbeeld bij de Michelinsterren verschijnt. Daar is het aantal sterren uitdrukking van een kwaliteitsniveau. Het werken aan de ontwikkeling om naar een hoger niveau te komen is echter geen aangelegenheid van Michelin, als certificerende instantie. Met certificeren kunnen mijlpalen gezet worden. Het werken aan ontwikkeling behoeft echter vrijruimte.

Voor de BD-Vereniging is bovendien belangrijk dat er naast een stapsgewijze en te certificeren ontwikkeling ook nog iets als ontwikkeling van individualiteit bestaat, die wel merkbaar, maar niet certificeerbaar is.

Mansveltscore

Eén van de instrumenten die de laatste jaren ingezet zijn om het werken aan ontwikkeling te stimuleren op de bedrijven is de zogenaamde Mansveltscore. Dat is een lijst, die aan de boeren is voorgelegd, met

vragen op alle mogelijke gebieden waar je aan kunt denken bij ontwikkeling van je bedrijf. Die vragen gaan over bemesting, compostering, rassenkeuze, verzorgen gezondheid en vitaliteit van planten en dieren, landschapsverzorging, recycling materialen, milieuvriendelijke verpakking, sociale en economische aspecten. Bij al die vragen kan de boer zichzelf een score toekennen. Het is de bedoeling dat de boer niet alleen die lijst invult, maar deze gebruikt als vertrekpunt voor een gesprek met collega's, zodat er helderheid ontstaat over mogelijke ontwikkelingsgebieden op een bd-bedrijf.

Een Mansveltscore zoals die nu is vormgegeven zie ik als een mengeling van beide domeinen. Gericht op ontwikkeling en tegelijkertijd normerend. Er gaan tegenstrijdige signalen vanuit, die dus verwarring kunnen oproepen.

Een vrij gesprek stimuleert individuele ontwikkeling. Werken vanuit voorgestructureerde vragen kan echter individuele ontwikkeling remmen. In een vrij gesprek kan een ontmoeting tot stand komen. Gesprekspartners kunnen in hun achterhoofd wel een checklist hebben en daar vrij uit putten al naar gelang de situatie. Zodra echter de checklist en de score op de voorgrond komen te staan kan iemand beleven dat hij/zij in een kader moet passen en dat daarmee zijn individualiteit ontkend wordt.

Vergelijken bd – gangbaar

'Wanneer nu eindelijk eens bewezen is dat biologisch-dynamisch eten beter, gezonder is dan gangbaar geteeld voedsel, dan ....!' In deze vaak geuite wens zit ook bovenstaande tegenstelling verstopt. Wanneer dit bewijs er ligt dan hoeft de consument dus niet meer zelf na te denken, er is dan voor hem/haar gedacht. Vanuit de achtergrond van de biologisch-dynamische landbouw en voeding probeer je echter een appel te doen aan de eigen ervaring en aan het eigen oordeelsvermogen. Dan ontstaat er een doorleefde verbinding van de mens met zijn omgeving en zijn handelen.

In een concreet smaakonderzoek verschijnt dat als volgt: Er worden anoniem bd en gangbare peren met elkaar vergeleken. Wat blijkt? De gangbare peren zijn rijper en daardoor lekkerder. In het nagesprek wordt wat de mensen beleven aan verschillen op een bepaalde manier ontkend: 'Ja, jullie vonden die gangbare wel lekkerder, maar die waren rijper'. De smaak van de individuele peren worden in dit onderzoek gekoppeld aan teeltmethoden. Dat is een manier van veralgemeniseren die hier niet terecht is. Immers de rijpheid van peren heeft niet direct

met de teeltmethode te maken.

Het individuele kan meer tot haar recht komen wanneer peer A en B gewoon naast elkaar gezet worden als twee verschillende peren. Interessant zijn dan de enorme verschillen die beleefbaar zijn. Iedereen kan zien dat die verschillen in ieder geval iets met rijpheid van doen hebben. Ik kan zelf dus een enorme invloed op de kwaliteit en de kwaliteitsbeleving van deze peren hebben door rijpere peren te eten. Meer valt er dan even niet te zeggen. De rest is op dat moment allemaal voorstelling en komt niet meer uit individuele ervaring voort.

Waar is veralgemeniseren wel terecht en zinvol?

In een methodisch werken veralgemeen je de procedures en de werkwijzen. De inhoud blijft individueel. Het onderscheiden van domeinen en bewustzijn voor in welke domein je aan het werk bent brengen methodiek in het werken. In dit stuk doe ik beide, ik veralgemeen je en ik individualiseer.

In een vereniging, waar het op een ontmoeten van mensen aankomt, is het mijns inziens aan de orde om inhoudelijk te individualiseren en zulke procedures te veralgemeniseren die het individuele tot haar recht laten komen.

In portretten van bedrijven en mensen, betrokken bij bd-landbouw en voeding, wordt zichtbaar wat individuele ontwikkeling teweeg brengt. Tegelijkertijd leveren deze beschrijvingen enthousiasmerend promotiemateriaal op voor het handelsmerk Demeter.

Lidmaatschap voor boeren en tuinders

Vanuit bovenstaande gezichtspunten komen bepaalde vraagstukken in een ander licht te staan. Zo vervalt per 1 januari 2008 de korting op de licentiebijdrage die boeren en tuinders krijgen voor hun contributie van € 200,- aan de BD-Vereniging. Ook verdwijnt de verplichting om als licentiehouder lid van de BD-Vereniging te zijn. Er moet dus iets met dat aan een bedrijf gekoppelde boerenlidmaatschap en met de hoogte van de bij dat lidmaatschap behorende contributie. Daarnaast kijkend kwam nu direct de vraag op: moet dat wel een lidmaatschap zijn dat aan het bedrijfshoofd gekoppeld is? Wie is dat trouwens, de boer of de boerin, wie van de vennoten? Is een persoonlijk lidmaatschap niet veel beter op zijn plaats?

Als bestuur zien we voor ons dat gezien het feit dat ontwikkeling verbonden is met het initiatief van individuele mensen er vanaf 1 januari 2008 naast het gewone lidmaatschap alleen een persoonlijk pluslid-

Winterconferentie Landbouw en Spiritualiteit

woensdag 16 januari 2008, Warmonderhof

Aan alle boeren, tuinders, handelaars, onderzoekers en andere betrokkenen en geïnteresseerden in de bd-landbouw

Het bestuur van de BD-Vereniging nodigt u van harte uit voor de gezamenlijke winterconferentie op 16 januari a.s. op Warmonderhof. Dit jaar hebben we, in aansluiting op het thema van de internationale conferentie te Dornach, gekozen voor het thema 'landbouw en spiritualiteit'.

Kenmerkend voor de Vereniging is ons bewuste werken aan een geïnspireerde landbouw. Spiritualiteit, bijvoorbeeld gecultiveerd vanuit antroposofie, is een oerbron waaruit we allemaal putten.

Die oerbron geeft inspiratie en richting aan ons dagelijkse werk op aarde. Maar wat betekent dat concreet, antroposofie als inspiratiebron? En welke andere spirituele bronnen geven richting in het dagelijks handelen en dragen bij aan vernieuwing van het werk?

Op deze winterconferentie gaan we op zoek naar onze eigen spirituele ervaringen, in en aan ons dagelijks werk in de landbouw. U bent van harte welkom op deze bijeenkomst, gericht op de verdere ontwikkeling van landbouw én van spiritualiteit.

Het volledige programma is op de website te vinden: www.bdvereniging.nl

Kosten deelname: € 40,-, inclusief koffie, thee, lunch. (Voor boerenleden: korting zie website.) Om u goed te kunnen ontvangen stellen wij aanmelding en betaling vooraf zeer op prijs.

Aanmelding met naam, adres en telefoonnummer graag per email: info@bdvereniging.nl. Betaling op Postbank 313786 o.v.v. 'winterconferentie' en naam deelnemer(s).

maatschap (dit is de voorlopige naam, suggesties voor een betere benaming zijn welkom) mogelijk is. Het uitgebreide lidmaatschap en het aan het bedrijf gekoppelde lidmaatschap komen daarmee te vervallen. Het pluslidmaatschap geeft recht op korting bij deelname aan de winterconferentie en andere studie- en uitwisselingsbijeenkomsten. Eveneens bestaat recht op korting bij deelname aan coachings- en intervisiebijeenkomsten georganiseerd vanuit de BD-Vereniging. De hoogte van de contributie was bij het inleveren van dit artikel nog niet definitief vastgesteld, maar zal ergens op de helft van de bedrijfscontributie liggen. We gaan er daarbij vanuit, dat er gemiddeld twee mensen per bedrijf lid worden. (Nadere mededelingen hierover volgen nog en zullen rechtstreeks aan de boeren en tuinders gestuurd worden)

We zijn dus begonnen met het onderzoeken van de consequenties van het ontstaan van twee domeinen en we komen uiteindelijk terecht bij

het herformuleren van het lidmaatschap voor boeren en tuinders van de BD-Vereniging. Het boeiende aan zo'n onderzoeksproces is dat er dan nieuwe onverwachte perspectieven verschijnen. Een nieuwe mogelijkheid die we in het bestuur voor ons zien is namelijk dat zo'n pluslidmaatschap niet alleen voor boeren of tuinders is, maar voor iedereen die actief mens is of wil worden in en aan de bd-landbouw en voeding. Dat kan vanuit een betrokkenheid en verantwoordelijkheid zijn voor handel, onderzoek, koken, enzovoort. Met elkaar kunnen dan de passende ervarings-, uitwisselings- en studiemogelijkheden opgezet worden, mede ondersteund vanuit de ervaring die de afgelopen jaren reeds binnen de BD-Vereniging is opgebouwd. Zo biedt het thema 'Landbouw en spiritualiteit' van de komende winterconferentie (zie kader) ook aanknopingspunten voor andere leden dan de bd-boeren en tuinders alleen. ■

100% illusie?

Jan Wanders Jr., biologische geitenboer en kaasmaker

Ik ben sterk teleurgesteld: Het LNV zal aandringen op versoepeling van de EKO-norm om herbivoren 100% biologisch te voeren. Ik belde Biologica en daar werd me verteld dat de insteek van Nederland inderdaad is dat men gangbaar blijft voeren. Ook kwam in het gesprek naar voren dat we volgend jaar maar een kleine stap zullen zetten naar de 100%-biobemestingsnorm: van een vijfde deel biologische mest naar een kwart aandeel. Ik sprak hier mijn onbegrip over uit: "Zolang mij biologische kippenmest wordt aangeboden waar ik per ton € 20,- op toe krijg, kan men mij niet wijs maken dat er niet genoeg biologische mest is om de EKO-norm te stellen op een hoger aandeel biomest."

's Avonds was ik aan het melken en piekerde: 'Ekoboeren zijn de producent van een illusie. De biologische consument neemt die illusie tot zich, ervan overtuigd oprecht zijn principes te volgen.'

In gedachte zie ik het volgende tafereel voor me: 'Ik loop over het erf en zie Monique. Monique, moeder van jonge kinderen, komt al jaren biologische boodschappen bij ons halen. Ik neem een stuk kaas uit de krat en zeg: "De geiten die de melk voor deze kaas produceren eten ook gangbaar voer. Het aandeel biovoer dat ze opnemen is voornamelijk gegroeid op mest uit de gangbare landbouw." Vervolgens pak ik een bloemkool en zeg: "Deze bloemkool groeit voor 80% op mest uit de gangbare landbouw." Monique vertrekt met tranen in haar ogen. Ze had de verwachting dat producenten van biologische producten dezelfde principes zouden naleven als zijzelf. Monique komt de week erna geen boodschappen meer halen.'

Maar voordat ik Monique met haar boodschappen bereik, draai ik me om met tranen in mijn ogen en ik ga de lammeren voeren. Ik kan het niet over mijn hart verkrijgen om Monique haar illusie af te nemen. Maar ik wil ook niet met de gedachte leven producent te zijn van haar illusie.

Van bioproducenten kreeg ik deze reacties op dit verhaal:

"Is het niet erg overdreven om te zeggen dat de consument met tranen in de ogen wegloopt? Deze minimale aanvulling met gangbare grondstoffen in ons krachtvoer is een noodzaak voor veel van onze leden om het hoofd boven water te houden."

"We moeten opletten dat we niet voor de harmonie uitlopen", "We kunnen nu 100% doen, maar als daardoor boeren afhaken of in de problemen komen breken we af wat we jarenlang hebben opgebouwd." en "Ik begrijp jouw probleem wel en je hebt er wel gelijk in."

Ik schreef dit verhaal in de hoedanigheid van producent, verwerker en consument van biologische producten. Weliswaar was de reactie van Monique fictief, mijn eigen tranen waren echt!

Eko loopt niet voor de muziek uit. Duitse certificeerders hanteren al jaren een 100% biovoernorm voor herbivoren, ze gaan op tal van punten verder dan Eko. Nederlandse bioproducenten zijn grotendeels afhankelijk van de Duitse consument, het is fout om minder te doen dan wat de Duitse markt zelf biedt.

Er is maar één biologisch en dat is 100%. Daar gaan we voor!

(Nawoord redactie >>)

Nawoord redactie (vervolg 100% illusie?)

Deze ingezonden brief is iets gewijzigd overgenomen uit *Eko-land* (oktober 2007).

Voor een goed begrip hier enige achtergrondinformatie over de EKO-normen in EU-verband ingaande 1 januari 2008:

- a. EKO-boeren voeren hun herkauwers 100% met biologisch voer (omschakelingsvoer mag ook). Pluimvee en varkens mogen nog 10% gangbaar voer krijgen. Ze zullen per 1 januari 2012 naar 100% biologisch voer gaan.
  - b. EKO-landbouwgrond wordt voor 25% bemest met biologische mest. De eerste 45kgN dient uit biologische mest te komen.
- In de aanloop naar die EKO-norm zijn ontheffingen mogelijk.
  - Er wordt volop gelobbyd, ook door Nederlandse organisaties, om voor invoering van de 100%-biovoernorm voor herkauwers ontheffingen te bewerkstelligen, ook na 1 januari 2008.

De Demeternormen gaan verder dan de EU-EKO-norm. Al sinds 2003 geldt de 100% norm voor biologische veevoeding en bemesting op bd-bedrijven.

Telefonisch licht Jan Wanders toe: "Ons bedrijf is een Demeter-bedrijf. Hoewel je kunt beweren dat ik dan als producent geen last heb van de lagere EKO-normen, opereren we als Demeter-boeren in dezelfde kleine beroepsgroep en in dezelfde markt. Er is dus wel degelijk sprake van wederzijdse beïnvloeding of zelfs van afhankelijkheid.

Bovendien ligt hier een principiële probleem, waar ook de andere geledingen dan alleen producenten een belang in hebben: consumenten, winkeliers en overige handel. Om die reden beveel ik de inhoud van deze brief van harte aan bij de brede groep leden / geïnteresseerden van de BD-Vereniging".

In het volgende nummer van "Dynamisch Perspectief" meer over EKO- en Demeternormen en over het spanningveld producenten (on)mogelijkheden en consumentenverwachting. ■

Verslag themadag 6 oktober

Anastasia en Ve

Frens Schuring, docent Warmonderhof

Het is een prachtige herfstdag, er hangt nog een sluier grondmist als de eerste deelnemers aan de themadag arriveren. Veertig geïnteresseerden zijn op de themadag van de Aquarius Alliance in Dronten afgekomen. Een dag in het teken van Vedische en Anastasia landbouw.

We beginnen met een Tai Chi opwarmingsritueel en maken buiten met z'n allen in een kring bewegingsoefeningen op basis van vijf elementen, vuur, water, aarde, lucht en hout. In Dronten geeft dat mij het gevoel dat we bij elkaar horen.

Aquarius Alliance

Jelleke de Nooy, directeur van de Aquarius Alliance (AA), doet de aftrap en geeft kort aan hoe vier "velden" de essentie vormen van de natuurlijke duurzame landbouw die door AA partners in de wereld wordt gezet. Het eerste veld omvat de gezonde bodem, min of meer de minerale wereld. Het tweede veld wordt het biologische veld genoemd, en omvat alles wat te maken heeft met leven en biologische kringloopprocessen. Het derde, elektromagnetische veld, laat zien hoe elektromagnetische trillingen, van bijvoorbeeld de zon, ploegen met een koperen ploeg,

Medische landbouw

trillingen van muziek, mantra's et cetera op dier en gewas inwerken. Tenslotte het vierde veld, het subtiel energetische veld, dat gaat over de relatie tussen mensen, en dier en gewas door intentie/liefde.

De AA past in een groter kader van maatschappelijke vernieuwingen die zich richten op vernieuwende, bewuste, gearde landbouw, vitale levensmiddelen, aarde – boer – consument verbanden en gezond zijn. Op de website staat een aantal werkvelden waarin partners actief zijn (<http://www.aquariusalliance.nl>)

De Alliance is te zien als een 'huis' dat ruimte biedt aan de voorhoede van vernieuwers in deze verschillende werkvelden, aan vormen van natuurlijke landbouw, projecten en programma's op deze gebieden.

Anastasia landbouw

Malika Cieremans is vertaalster van drie boeken van Anastasia vanuit het Russisch in het Nederlands. Ze heeft in Rusland kennis gemaakt met de Anastasia landbouw. Anastasia is een vrouw die in Siberië in volledige harmonie met de natuur leeft. Vladimir Megre, haar contactpersoon met de 'normale' wereld, heeft daar negen boeken over geschreven. Ze spreekt mensen aan op hun eigen weten en wakkert dat weten aan. De wereld is er voor de mens en Anastasia geeft aan hoe we, op bovengenoemde vier niveaus, een landbouw in harmonie kunnen bedrijven. Ze spitst haar instructies toe op tuinbouw en de moestuinen behorende bij de datcha's (buitenhuizen). Zeer concreet wordt ze in haar uitleg over het zaaien.

Zaad kan naast interne informatie ook informatie uit de omgeving, bijvoorbeeld van de mens, opnemen. Dit weerspiegelt zich in de vruchten van de uit het zaad groeiende plant, die kunnen dan als heelmaker dienen. Van belang is dat je zelf zaait, zelf tuiniert, met zaad dat ook jouw informatie meedraagt. Dan ontstaat de meest innige verbinding. Die verbinding hoeft je slechts voor één of twee planten van een bepaalde soort te realiseren. Deze dragen de informatie over op de andere gezaaide planten. Een methode daarvoor wordt uitgelegd. Je gaat op blote voeten op de aarde staan om het fysieke contact met de aarde zo intens mogelijk te maken. Neem één à twee (tuinboon)zaden in je mond, onder de tong, gedurende negen minuten. Het speeksel maakt contact en zo wordt informatie overgedragen op het zaad. Neem de zaden uit je mond in je hand, houd je handen open, adem er gedurende 30 seconden overheen en ga ze aanbieden aan de kosmos in opgevouwen handen gedurende 30 seconden. Breng ze in de grond. De zaden dan drie dagen geen water geven, fysiek met rust laten. Aandacht is het criterium, het zorgt voor een wederzijdse band voor een aantal dagen. De geogste producten dragen de meeste kracht/vitaliteit de eerste drie dagen na de oogst, bij voorkeur dan consumeren. Hoewel vegetarisch is er ook een rol weggelegd voor de dieren. Voor meer informatie wordt verwezen naar haar boeken en de website

Als er onkruid in je tuin groeit is dat niet voor niets. Laat minstens één plant van elke soort staan. Haar meeste instructies zijn erg indi-

vidueel gericht. In de ideale situatie heeft iedereen één ha. grond voor de tuin. Daarvan is 30% bos met een natuurlijke omheining en liefst een meertje. Waarneming is de weg en helpt om jouw persoonlijke weg te gaan.

In de daarop volgende korte discussie wordt in een aantal anekdotes een aantal voorbeelden gegeven. De wijze waarop de bomen staan in hun natuurlijke omgeving zijn als een boek te lezen. Bij onweer geldt: Eichen muss man weichen, Buchen muss man suchen. Sint Janskruid vind je op Leylijnen. Op de Leylijnen zoeken zwaluwen naar een nest. Een wilg vind je vooral op waterlijnen, de berk op een Currylijn en de lijsterbes op een aardstraal. Het geeft in elk geval aan dat op deze wijze subsidie voor de aanplant van specifieke bomen daar niet bij past. Het zij nog genoemd dat Steiner heeft gerefereerd aan een belangrijke Russische impuls voor de ontwikkeling van de landbouw.

Vedische landbouw

Na de koffie vertellen Hein Brink en Rob van de Sloot het een en ander over de Vedische landbouw, een vorm van biologische landbouw. Velen denken dat deze uit India afkomstig is. Dat is echter niet het geval. De Veda's (Vedische geschriften) brengen universele kennis, die overal kan worden toegepast. Rob vindt dat Vedische landbouw nog een stap verder gaat dan bd-landbouw door rekening te houden met geestelijke aspecten van de plant. Hij maakt de vergelijking met het opgroeien van een klein kind. Naast allerlei fysieke aspecten speelt ook aandacht en de kwaliteit van de aandacht bij het opgroeiende kind een rol. Dat geldt ook voor plant en dier. De mens heeft daarin een weg te gaan, zichzelf te ontdekken. Bij deze vorm van subjectieve wetenschap komt de Veda ons te hulp. Veda is niet de kennis uit boeken. De inhoud van het boek maakt de kennis in jou wakker. Je leest niets anders dan jezelf. Wat beklijft is gerelateerd aan jou. Er is de kenner en het gekende (kennis). Het westen richt zich vooral op de kennis terwijl de Veda bijdraagt aan de ontwikkeling van de kenner. Kennis heeft zijn structuur in bewustzijn. Pas als je bewustzijn ontwikkelt, beklijft kennis. Wat zich in jou ontwikkelt ga je zien, herkennen eigenlijk, in de buitenwereld. "Je ziet het pas als je het door hebt." (daarom vind ik het zo relevant de Landbouw cursus ieder jaar opnieuw te lezen, FS).

Uitgangspunt is dat altijd en overall eenheid is. Wat fout gaat is de oplossing die we aanreiken voor wat beter moet. Een gewas kunnen we zo vergelijken met mensen. Een onrustige klas zegt meer over

de leraar dan over de klas. De leraar ziet zichzelf weerspiegeld in de klas. Een boer ziet zichzelf weerspiegeld in zijn producten en is daarmee een belangrijke productiefactor, zo niet de belangrijkste. De boer heeft de mogelijkheid keuzes te maken. Via keuzes kun je groeiblokkades weghalen. Als voorbeeld het al dan niet ingrijpen bij de geboorte van een kalf. Faseovergangen als deze zijn vervolgens de kritische momenten waarbij stress de belemmerende factor is. Het antwoord op zo'n dilemma zit in het bewustzijn (ontwikkeling) van de mens. Nogmaals als mensheid zijn we allen één. Via het fysieke staan we al continu met elkaar in verbinding. Dat kan ook via ons bewustzijn. Oude (landbouw)culturen resoneren hier nog mee via innerlijke ervaring. De boer is in de gelukkige positie dat hij dat nog makkelijk zou kunnen ontwikkelen en daarmee kan aansluiten op het collectief bewustzijn. Op gevoelsniveau kan dat ervaren worden (als je via aandacht verbinding aangaat).

Het 'koninkrijk der hemelen' zit binnen in ons. De weg er naar toe is een volkomen natuurlijke weg, geblokkeerd door een meer naar buiten gericht verlangen. Telkens wordt daar teleurstelling ervaren. De enige uitweg is die naar binnen. Vedische landbouw is één zijn met het zaadje. Vraagt de leerling aan de leraar: "Hoe vind ik de essentie van het leven?" Antwoord de leraar: "Snij een vrucht in tweeën en ziedaar de zaadjes. Wat vind je in het zaad? Uiteindelijk leegte. Dat is de kern van het leven." Via Transcedente Meditatie kun je in jezelf terugkeren naar die leegte, vergelijkbaar met de leegte in het zaadje. Daar is dan de link. De kwaliteiten van die twee vormen van leegte zijn het zelfde. Van daaruit kun je dus als boer aansluiten op de natuurwetten en inzicht verwerven in hoe om te gaan met je gewassen en dieren. Meditatie is de weg. Van daaruit kan je leven zich natuurlijk ontwikkelen. De Veda's geven richtlijnen (noot, vergelijkbaar met Steiner). Jezelf ontdekken, ontwikkelen en van daaruit werken. In 'De Wetenschap der creatieve intelligentie' heeft de Maharishi Mahesh Yogi alles wat er bekend was over het scheppingsproces (wat landbouw in optima forma is) bijeen gebracht. ■

Vladimit Megre

Anastasia - De Zoemende Ceder

ISBN 978-77463-08-6

Uitgeverij Schildpadboeken

De bijen zijn de mens in ontwikkeling vooruit

Jan J.C. Saal

In de stukken die Rudolf Steiner heeft geschreven over de Akasha Kroniek, schrijft hij ook over de bijen. Daaruit blijkt dat de wezens, die zich fysiek als bijenvolken tonen, de mens vooruit zijn in hun ontwikkeling. Zij verkeren in een toestand die de mens pas veel later op zijn ontwikkelingsweg zal bereiken. Nog een belangrijke reden dus om op een bd-bedrijf met bijen samen te werken. Het onderstaande stukje gaat daarover. De vertaling is enigszins door mij bewerkt, zodat deze wat beter leesbaar is. Het stukje komt aan de orde in het boek "Uit de Akasha-Kroniek" (GA 11, Zeist 1985, uitgeverij) wanneer Rudolf Steiner verschillende bewustzijnstoestanden beschrijft die mogelijk zijn. De huidige mens zelf kent er al drie, namelijk slapen, dromen en waken. In de toekomst zullen echter andere bewustzijnstoestanden door de mens ontwikkeld worden.

Rudolf Steiner

(Uit de Akasha-Kroniek vanaf blz. 119)

Zo kan bijvoorbeeld in de eerste plaats verwezen worden naar een bijenvolk of naar de prachtige staatsorde, die in een mierenhoop heerst. De samenwerking tussen de afzonderlijke insectensoorten (wijfjes, mannetjes, werkers) verloopt geheel en al wetmatig. Van de verdeling van de werkzaamheden over de verschillende categorieën kan men alleen maar zeggen, dat daarin een absolute wijsheid tot uitdrukking komt.

Wat daar ogenschijnlijk vanzelf tot stand komt is op precies dezelfde wijze het resultaat van een bewustzijn, als de scheppingen van de mens in de fysieke wereld, zoals bijvoorbeeld een kunstwerk of een huis of een machine. Alleen is het bewustzijn, dat aan de bijen of aan de mierenstaat ten grondslag ligt, niet in dezelfde stoffelijke wereld te vinden, als die waarin het gewone menselijke bewustzijn aanwezig is.

Men kan de stand van zaken ongeveer op de volgende manier beschrijven:

De mens bevindt zich in de fysieke wereld. Zijn fysieke organen en zijn gehele bouw zijn van dien aard, dat men zijn bewustzijn ook op de eerste plaats in deze fysieke wereld zoekt. Bij het bijenvolk en de mieren is het anders. Men vergist zich totaal, wanneer men, op dezelfde wijze als bij de mens, voor het bewustzijn in de fysieke wereld blijft staan. Neen, hier moet men veeler zeggen: om het wezen te vinden, dat de bijen of mierenkolonies regelt, moet men niet blijven staan in de wereld, waarin de bijen of mieren met hun stoffelijk lichaam leven. De 'bewuste geest' van deze wezens moet in een andere wereld worden gezocht. Dezelfde bewuste geest, die bij de mens in de fysieke wereld leeft, moet juist voor de genoemde dierenkolonies in een bovenzinnelijke wereld gezocht worden.

Foto: Anna de Weerd

nelijke wereld gezocht worden. Als de mens zich met zijn bewustzijn in die bovenzinnelijke wereld zou kunnen verheffen, dan zou hij daar de 'mieren- of bijengeest' volledig bewust als zijn zusterwezen kunnen begroeten. Een helderziende kan dit inderdaad.

Bij bijen- en mierenkolonies staat men dus voor wezens, die in andere werelden bewustzijn hebben en die alleen met hun fysieke organen - de afzonderlijke bijen en mieren - reiken tot in de fysieke wereld. Het kan nu best mogelijk zijn, dat een bewustzijn als dat van een bijenvolk of van een mierenhoop in vroegere perioden van zijn ontwikkeling al in de fysieke wereld is geweest, zoals nu

het menselijk bewustzijn, maar zich daarna heeft verheven en alleen de uitvoerende organen – namelijk de afzonderlijke mieren en bijen – nog in de fysieke wereld heeft achtergelaten. Bij de mens zal in de toekomst de ontwikkeling ook werkelijk een dergelijk verloop hebben.

Ja, in zeker opzicht speelt zich dit bij helderziende mensen al in het heden af. Dat het bewustzijn van de huidige mens in de fysieke wereld werkt, berust namelijk op het feit, dat de stoffelijke deeltjes ervan de hersen- en zenuwmoleculen op een zeer speciale wijze met elkaar in verbinding staan. (Hier kan ik wijzen op datgene, wat ik in een andere samenhang nauwkeuriger heb uiteengezet in mijn boek 'Hoe verkrijgt men bewustzijn op hogere gebieden'). Bij de hogere ontwikkeling van de mens wordt de gewone samenhang van de hersenmoleculen verbroken. Er ontstaat dan een 'losser' verband, zodat de hersenen van een helderziende in zeker opzicht te vergelijken zijn met een mierenhoop, ook al is die gespletenheid anatomisch nog niet aantoonbaar.

De afzonderlijke moleculen van een mierenhoop – dus de mieren zelf – waren in een ver verleden nauw met elkaar verbonden, zoals tegenwoordig de moleculen van de menselijke hersenen. In die tijd hadden zij een bewustzijn in de fysieke wereld, zoals nu het menselijk bewustzijn daar aanwezig is. En wanneer in de toekomst het menselijk bewustzijn zich in 'hogere' werelden zal bewegen, zal er tussen de zintuiglijk waarneembare delen in de fysieke wereld een even los verband zijn als nu tussen de afzonderlijke mieren. Datgene, wat zich voor

alle mensen eenmaal zal voltrekken, voltrekt zich nu al met de hersenen van de helderziende, al is er geen enkel instrument in de zintuiglijke wereld fijn genoeg om bij deze vervroegde ontwikkeling het lossen worden aan te tonen. Zoals er bij de bijen drie categorieën ontstaan, de koningin, de darren en de werkbijen, ontstaan er in de 'hersenen van de ziener' drie categorieën moleculen, eigenlijk afzonderlijk levende wezens, die door het, in een hogere wereld opgestegen, bewustzijn van de ziener tot bewuste samenwerking worden gebracht.

Weer een andere graad van bewustzijn is aan te treffen bij datgene, wat men gewoonlijk volksgeest noemt. Voor de occulte onderzoeker ligt ook aan die gemeenschappelijke en van wijsheid getuigende werkingen, die in het samenleven van een volk zichtbaar worden, een bewustzijn ten grondslag. Door occulte onderzoekingen vindt men dit bewustzijn net zo in een andere wereld, als dit bij het bewustzijn van een bijenvolk of een mierenstaat het geval is. Alleen zijn voor dit 'volksbewustzijn' geen organen aanwezig in de fysieke wereld. Deze bestaan echter wel in de zogenaamde astrale wereld. Zoals het bijenvolksbewustzijn zijn werk verricht met behulp van de fysieke bijen, zo werkt het volksbewustzijn door middel van de astrale lichamen van de tot dit volk behorende mensen. In deze 'volksgeesten' heeft men dus met een geheel ander soort wezens te maken dan bij de mens of het bijenvolk.

Er zouden nog veel voorbeelden aangehaald kunnen worden om duidelijk te maken, hoe er hogere en lagere wezens bestaan, in verhouding tot de mens. Het bovenstaande kan

echter een inleiding zijn tot volgende uiteenzettingen over de ontwikkelingswegen van de mens. Want deze eigen ontwikkelingsgang van de mens is eigenlijk alleen maar te begrijpen, als men in aanmerking neemt, dat hij zich samen met wezens ontwikkelt, van wie het bewustzijn in andere werelden ligt dan de fysieke wereld. Wat zich in de fysieke wereld voltrekt, hangt mede af van zulke wezens, die een andere graad van bewustzijn hebben dan de mens.

Tot zover het stuk van Rudolf Steiner.

Voor mij is deze kennis belangrijk. Het is een denkoefening om je voor te stellen dat zo'n geweldige hoeveelheid bijen (in de zomer zo'n 60.000) door één geestelijk wezen wordt bijeengehouden en gestuurd. Door te proberen om dat te denken, moeten we ons denken wel verlevendigen. Alleen een levend denken kan een dergelijke ingewikkelde levende voorstelling bevatten. Het wordt dus een denkoefening. Die denkoefening werkt dan weer op jezelf terug, waarbij bijvoorbeeld de vraag omhoog kan komen op welke wijze een mens al zijn cellen eigenlijk bij elkaar houdt en bestuurt? Die vraag is nog niet zo gemakkelijk te beantwoorden.

Of de denkoefening werkt vooruit, waarbij bijvoorbeeld de voorstelling dat we bij een bd-bedrijf te maken hebben met een geestelijk wezen als reële bedrijfsindividualiteit, zijn uitwerking niet mist. Dat wat er op een bedrijf allemaal gebeurt is dus ook een gevolg van een redelijk denkend en willend wezen. Hoe meer ik over de bijen te weten kom, hoe meer ik besef dat zij onze ontwikkeling vooruitstuwten, wanneer we ons voor hun wezen openstellen. ■

Wim van Wouw

Vroeger zag de Hollandse keuken er heel anders uit. Panklare groenten kende men niet. Groenten werden geteeld in de eigen tuin, in perfecte harmonie met de seizoenen. Elke streek had zijn specialiteiten en bijzondere groente- en fruitsoorten. Zaden voor groentegewassen werden vroeger niet gekocht, maar steeds opnieuw geoogst van de beste en meest gezonde planten. Deze groenteteelt paste zich aan de grondsoort in een bepaalde streek aan. Zo konden er diverse variëteiten ontstaan. Plantenbeschermingsmiddelen bestonden toen ook niet. Kunstmest werd nog niet gebruikt. Planten moesten uit zichzelf kunnen overleven.

Voor onze voorouders was het een heel probleem om er voor te zorgen dat er steeds een voorraad vlees voor de win-

termaanden was. De slachttijd was heus niet zo eenvoudig, net zo min als het goedhouden van het vlees. Grote onbehouwen stukken vormden een hoofdschotel, het uitsnijden van een sukadelapje of biefstuk had men nog niet 'uitgevonden'. De middeleeuwer at, als we de porties vergelijken met nu, veel meer en veel zwaarder.

De eerste kookrecepten zijn vroeger door artsen opgesteld. Het kookboek heeft zich door de eeuwen heen vanuit de antieke diëtleeleer ontwikkeld. Uit de oorsprong van medische en culinaire literatuur blijkt dat er overeenkomsten zijn in de recepturen. Een aantal boeken is zeer interessant om te lezen.

Vorig jaar ben ik vrijwilliger geworden in het Hof van Wouw, mijn naamgenoten. Het hofje bestaat dit jaar 360 jaar. Deze

gelegenheid laten we niet zomaar voorbijgaan. De regentes van het hofje, Jeanne Kamerlingh Onnes, vroeg mij een historische maaltijd te maken. Nou dat was niet tegen dovemansoren gezegd.

De historische keuken

Het menu dat ik heb samengesteld is te zien op de website www.bdvereniging.nl/menu.

Een boek waar ik mijn inspiratie uit haal, is *De verstandige kok*. Het gaat over de rijke keuken van de Gouden Eeuw. Marleen Willebrands, diëtist en neerlandicus, hertaalde dit invloedrijke kookboek uit 1669 in modern Nederlands. Het is het enige gedrukte Noord-Nederlandse kookboek uit de Gouden Eeuw. Het verscheen oorspronkelijk als onderdeel van een handleiding voor de elite voor het leven op een buitenverblijf.

In de inleiding staat uitleg over de cultuurhistorische achtergronden van dit kookboek. Zo komen onder meer de maaltijdgewoonten en gezondheidsopvattingen van vroeger aan bod. Daarnaast is veel informatie te vinden over de gebruikte ingrediënten en bereidingswijzen

uit die tijd. Er zijn ook enkele zeventiende-eeuwse bewerkte recepten in opgenomen. Een verklarend woordregister vergemakkelijkt het opzoeken.

Een ander (helaas uitverkocht) boek is *Het Rijksmuseum Kookboek*. Voor dit schitterend geïllustreerde boek, uitgegeven door Thomas Rap, lieten tien meesterkoks zich inspireren door de pracht en praal van Hollandse zeventiende-eeuwse schilderijen. Zij stelden een persoonlijk vijfgangenmenu voor vier personen samen. Bij elk recept wordt het schilderij afgebeeld dat de directe inspiratie voor het menu vormde.

Het Rijksmuseum Kookboek gaat niet alleen over de kunst van het koken, want het bevat daarnaast een kijkje in het dagelijks leven van de zeventiende eeuw. Auteur Bert Natter gaat in op het huishouden, de etiquette en de eetcultuur van de Gouden Eeuw. Ook besteedt hij aandacht aan de herkomst van ingrediënten en de geschiedenis van recepten. ■

De verstandige kok,
Marleen Willebrands,
Uitgeverij Pereboom,
ISBN 9077455205. € 24,90

Het Rijksmuseum Kookboek,
Bert Natter,
Uitgeverij Thomas Rap, Amsterdam,
ISBN 90 6005 294 3, € 29,90

Delicatessen

Ilse van den Bosch

Kastanjes liggen voor vijf euro per pond in de winkel. Echt een delicatessen. Een speciaal ingrediënt voor een speciale maaltijd bijvoorbeeld als kalkoenvulling met Kerst. Dat was vroeger anders. Op lange zeereizen gingen de kastanjes mee tegen scheur-

buik omdat deze noot als één van de weinige veel vitamine C bevat. Zowel in Duitsland als in Frankrijk waren kastanjes volksvoedsel. In Duitsland waren kastanjes de aardappels van de armen en in Frankrijk werd van kastanjemeel brood gebakken. In de 14e eeuw lagen de kastanjes wekenlang op rekken boven een vuur in drooghutten te drogen. Daar-

na werden de noten gepeld en gemalen. De Fransen eten nog steeds graag kastanjes, maar als gepofte zoete snoepjes of als zoete crème in een toetje, niet meer als dagelijks brood.

Zalm voor de armen

Vroeger werd voor ons dagelijks voedsel veel arbeid verricht. Datgene wat makkelijk was, was schaars en een de-

licatessen. Nu is het uiteraard andersom. Dat weten we allemaal, maar als je daar wat langer bij stil staat, wordt het toch vreemd. Verse of gerookte zalm is zo'n luxeproduct dat ik me niet kan voorstellen dat daar vroeger op neer gekeken werd. Het schijnt dat werknemers die ergens in dienst kwamen, eisten niet elke dag zalm te hoeven eten. Rivieren vol zalm. Kun je je het voorstellen? Nu hebben we het over de omega-3 vetzuren, de gezonde vetten in vis. Maar is één of twee keer per week vis eten wel zo verantwoord, nu de visstand zo slecht is en de bio-industrie voor kweekvis groeit?

Ambachtelijk en culinair

Tegenwoordig hebben we bij het woord delicatessen de associatie lekker. Iets dat heel lekker is en waar je wat meer moeite voor moet doen, iets ambachtelijks wat schaars is. Momenteel is datgene waar je moeite voor moet doen schaarser dan de kant-en-klaar gerechten. Wat wij lekker vinden hangt voor een groot deel af van de verkrijgbaarheid en daarmee ook de prijs. Kastanjes zijn dus een heerlijke delicatessen. Overigens komen er nog meer delicatessen uit een kastanjabos. Kastanje-

bomen leven in symbiose met cantharellen en verschillende soorten eetbare boleten. Ook zo schaars en lekker. De noten zijn ook erg geliefd bij de wilde zwijnen en het vlees van zwijnen die zich aan de kastanjes tegoed hebben gedaan, smaakt voortreffelijk. Een kastanjebos is een culinair bos. Altijd al geweest?

Armoede en delicatessen

En als we nu eens doordenken naar de toekomst: wat zal er dan schaars zijn en dus een delicatessen? Verse groenten

bijvoorbeeld. Stel je voor dat het zover komt dat de meeste boeren zijn gestopt en de groenten van zo ver moeten komen, dat je ze nauwelijks nog vers kunt noemen. Worden sla, boerenkool en andijvie dan delicatessen? Net als nu de vergeten groenten zoals schorseneren, pastinaken en aardperen weer verschijnen op menu's in chique restaurants. Hoe armoediger het voedselaanbod hoe rijker we worden aan delicatessen. En wat voor appèl doet het op ons menszijn wanneer er steeds minder ver-

se, volwaardige producten met de broodnodige voedingswaarden zijn? Sommigen lossen het op om de gemiste stoffen toe te voegen in de vorm van voedings-supplementen. Maar er zijn meerdere manieren.

Demeterdelicatessen

Biologisch-dynamische groenten bevatten nog zo veel mogelijk vitamines en mineralen door de natuurlijke manier van telen. En ze hebben nog iets meer. De levensprocessen van de gewassen worden gestimuleerd door de preparaten. En

deze vitale groenten stimuleren op hun beurt onze levensprocessen. Zo kunnen we meer werking halen uit minder stof. Is dit wat de toekomst van ons vraagt? Demeterproducten zijn nog schaars en ware delicatessen. ■

Recept voor 4 personen

Hutspot met kastanjes

In dit recept worden tamme kastanjes verwerkt in een doordeweekse maaltijd. Kastanjes zijn waardevolle voedzame noten, die ook in ons land voor het oprapen liggen. Daarnaast vullen ze de maaltijd goed aan zoals vroeger de witte bonen dit deden in het oorspronkelijke recept voor hutspot. Zo bestaat hutspot uit een wortelgewas, een bladgewas en een zaadgewas.

*500 gram winterwortelen
300 gram uien
400 gram tamme kastanjes
200 gram spek
milde olijfolie
2 theelepels gedroogde tijm
vers gemalen peper
zeezout naar smaak*

Kastanjes schillen, halveren (er kan een rupsje in zitten) en in ongeveer een half uur goed gaar koken. Een kastanje met een gaatje kun je meteen weggooiën. Deze zijn van binnen vies bruin en zwart. Een rupsje heeft zich tegoed gedaan aan de noot en heeft de kastanje via het gaatje verlaten. Daarna is de noot gaan rotten. Spek uitbakken in een scheutje olie in een pan met dikke bodem. Wortelen in plakjes snijden en daarna in dunne reepjes. Ui op de wortelkant neerzetten en halveren. Beide helften met de

lijnen van de ui mee in partjes snijden. Spek uit de pan scheppen en apart bewaren. Wortelen, uien en tijm met 3 dl water aan het vet toevoegen, aan de kook brengen en in ongeveer 15 minuten gaar koken. Kastanjes afgieten. Losse velle-tjes van de gekookte kastanjes weggooien. Kastanjes en spek aan de hutspot toevoegen. Op smaak brengen met zout en peper. Lekker gestampt met aardappels, maar ook heerlijk met een graan als haver, tarwe of rijst.

Farmer John Peterson in Kerk-Avezaath "Farms are a high level of poetry"

Andries Palmboom

Wat ikzelf als niet-boer nooit heb durven zeggen, hoorde ik op 28 september een heuse boer poneren: "Farms are a high level of poetry". Dat zei farmer John Peterson tussen neus en lippen door op een vraag uit het publiek tijdens het symposium *Echt Eten!* op landgoed Thedingsweert bij Tiel.

Ik heb altijd gedacht dat je met de combinatie boerenverstand - poëzie niet kunt aankomen. Je moet over het boerenbedrijf immers niet te zweverig of te romantisch doen. Maar nu een boer het zelf zegt, durf ik er wel een filosofietje aan te wagen, zeker als diezelfde boer - als tegenhanger - ergens in

zijn film ook nog over zijn landbouwmachines zegt: "I really love steel".

Passie, liefde voor het vak, ambachtelijkheid, waarachtigheid, kunstenaarschap, dat zijn allemaal elementen in de film "The Real Dirt on Farmer John". Deze film won in 2005/2006 prijzen op maar liefst der-

tig internationale documentairefestivals, waaronder het IDFA in Amsterdam. Cinema Delicatessen heeft de documentaire toegevoegd aan haar serie top-uitgaves.

Waar gaat het over?

"The Real Dirt on Farmer John" is het waar-gebeurde en hoogstpersoonlijke verhaal van John Peterson. John is boerenzoon op het Amerikaanse platteland. Zijn moeder, onderwijzeres, is een moderne vrouw, die al in de jaren vijftig het gezinsleven en de hoogtepunten op de boerderij op film vastlegt.

De film begint met nostalgische plaatjes uit de jaren vijftig. De hele film is doorspekt met zulke authentieke shots, uit vijftig jaar persoonlijk leven.

Als vader plotseling overlijdt, drijft piepjonge John de boerderij verder, nauwelijks klaar met een studie in de stad. John is artistiek aangelegd en tijdens zijn studie is John niet ongevoelig voor de hippie-revolutie. Zijn vrienden, die ernaar smachten "terug naar de natuur" te gaan, maken er op zijn boerderij een vrolijke, creatieve boel van, met agressief wantrouwen bekeken door zijn conservatieve burens.

In die tijd floreerde de landbouw. Boeren stapelden moeiteloos krediet op krediet. Zo

ook John. Tot de tachtiger jaren, want dan slaat wereldwijd de crisis in de landbouw toe. Florerende bedrijven stortten in, wat tegelijk een doorbraak betekent voor rationalisering en schaalvergroting.

Ook John verliest zijn bedrijf en zet zich een tijdje in voor, zeg maar, "vormingstoneel" voor de slachtoffers van de boeren crisis. Later komt hij in een langdurige en diepe persoonlijke crisis. Tenslotte besluit John op reis te gaan naar Mexico, op zoek naar zichzelf. Daar ontdekt hij dat zijn "roots" op zijn boerderij liggen. Teruggekomen begint hij weer te boeren, nu biologisch/biologisch-dynamisch. Zijn moeder speelt een belangrijke rol bij het nieuwe begin. Waarom toch voel je bij deze scènes de tranen opwellen, iedere keer weer? Hier komen twee verhaallijnen bij elkaar: de hoogstpersoonlijke tragedie van John ontmoet het collectieve drama van de landbouw en de natuur. De hoop en het warme vertrouwen komen van de hoogstpersoonlijke moeder. In ontroerende authentieke beelden klinkt voor mij parallel het concept door van Moeder Aarde.

Wat we verder zien is hoe een groep klanten uit Chicago vraagt om zich te mogen verbinden met John's farm. Schoorvoetend introduceert John het groenteabonnement

en het consumenten-partnership. Het geeft de boerderij zijn "spirit" terug. De volgende doorbraak is als een groep klanten investeert in uitbreiding van John's areaal. Dit alles is samen te vatten met de term CSA: Community-Supported Agriculture.

De boerderij floreert, blijkt uit de volgende beelden van prachtige gewassen en vrolijk werkende mensen. In tegenstelling tot het verleden is het bedrijf een aanwinst geworden in de ogen van zijn burens. Vanuit die positie spant John zich in om alsnog in het reine te komen met zijn burens, die hem decennia eerder het leven zo zuur maakten. Indrukwekkende gesprekken en interview-fragmenten zien we daarvan.

Maar we zien ook hoe farmer John in maffe kleding een vrolijk en bizar toneelstukje opvoert. Als serieuze boer is John trouw gebleven aan zijn artistieke aanleg.....

Echt Eten

Het symposium "Echt Eten proef en geniet-symposium over oorspronkelijk voedsel van nu" werd gehouden in Kerk-Avezaath, Amsterdam en Leeuwarden met als doel aandacht te besteden aan de werkelijkheid van ons voedsel. Geschikte aanleiding was het bezoek van John Peterson aan Nederland.

Het symposium bestond uit de vertoning van stukjes film, vervolgens plenaire gesprekken daarover, omlijst met grappige liedjes en gitaarspel van John Peterson's partner Lesley Littlefield. Tussendoor genoten de gasten, steeds wisselend van tafel, van smaakvolle gerechten, afkomstig van biologische bedrijven uit de Betuwe. Dit ontpopte zich als een luchtige, ongedwongen setting, waarin alles evenwichtig tot zijn recht kwam: de inhoud, de inwendige mens, allerlei ontmoetingen, maar ook cultureel genot.

Misschien was het begrip "symposium" wat te zwaar om erop toe te passen?

Gemeenschapsvorming

In de zaalgesprekken onder leiding van Jan Diek van Mansvelt kwam de nadruk te liggen op het boerenbedrijf in zijn sociale context. Dat klanten via hun investeringen de boerderij mee dragen is al bijzonder genoeg. Vragen uit de zaal aan John Peterson gingen echter over "Hoe doe je dat nou op het bedrijf zelf? Hoe werk je aan de interne

gemeenschapsvorming?" John: "At first this was quite "a wash". Iedereen, die kwam werken, wilde ook iets leren. Dat ging allemaal door elkaar heen. Nu hebben we de educatieve programma's apart georganiseerd. Het werk wordt georganiseerd door bedrijfsleiders en uitgevoerd door seizoenwerkers. Hun verdiensten zijn niet hoog, maar we zien een grote motivatie om hier te werken".

Nog een vraag uit de zaal: "Welke rode draad zie je in de ontwikkeling van jouw gemeenschap?"

John: "Het hanteren van dezelfde organische principes, die je in de bd-landbouw hanteert, zoals de vier natuurrijken. Het ligt allebei even subtiel: "A farm is a high level of poetry". Mensen bereik je bijvoorbeeld niet rationeel, met cijfers en getallen, maar "in an emotional way". Dat zie je ook aan mijn film. Al Gore heeft dat voor zijn film "An Inconvenient Truth" ook zo toegepast."

Te gelikt Amerikaans?

De film is hier en daar gelikt Amerikaans.

Dat maakt ons Europeanen wantrouwig. Is dit een sentimentele feelgood-movie? Kent de biologische landbouw echt zulke strakke fullcolour groenten? Welke passages zijn achteraf gedraaid en zodanig bewerkt, dat ze slinks als authentieke beelden konden worden ingevoegd? Mijn oordeel, na John Peterson meegemaakt te hebben, is: John is "echt", een integer mens, die zich met waarachtige passie en strijdlust inzet voor een zaak die hem aan het hart gaat.

Kunst en landbouw?

In het begin van de film is John een vrije kunstenaar, zo los van zijn boerenwerkelijkheid, dat hij in feite zijn bedrijf ruïneert.. "Ga toch werken!", ben je geneigd te roepen. Na een ware Odyssee hervindt John zijn kunstenaarschap in zijn boerenwerkelijkheid. Het is zoals de dichter, voor wie woorden het uitgangsmateriaal zijn. Zo is voor de boer het uitgangsmateriaal: alle levenssubtiliteiten op zijn boerderij. Die componeert hij tot bedrijfsindividualiteit. Hoe meer hij zijn bedrijf

Wilt u ook de film van farmer John inzetten?

BD-Vereniging helpt graag

In de Week van de Smaak was John Peterson in Nederland om zijn net in het Nederlands vertaalde film 'The real dirt on farmer John' te promoten. Onze bestuursleden en een aantal leden waren er bij en hebben er van genoten. Het eten was verrukkelijk, de filmbeelden indrukwekkend en de gesprekken inspirerend.

Wij, als vereniging hebben het idee dat er heel veel met deze film te doen valt. Het is geweldig dat deze bijzonder treffende film nu ook in het Nederlands ondertiteld is en te koop bij de natuurvoedingswinkels.

Wij verwachten dat deze film lang inspirerend zal werken. Graag zien wij de film getoond op bd-boerderijen aan werknemers, aan vaste of potentiële klanten of aan ... Dit kan eenieder voor zichzelf organiseren. Wij willen graag meedenken en meedoen daar waar dat gewenst is.

Voor ideeën en vragen ilse@bdvereniging.nl.

leert kennen en hoe beter hij "luistert", hoe beter hij in staat is de bedrijfsindividualiteit tot uitdrukking te brengen.

Zo wordt een boerderij inspirerend, zoals een gedicht dat kan zijn.

Op het symposium was niet het kunstenaarschap het belangrijke thema, maar de relatie consument - boer. Dit uitstapje richting kunst en cultuur kan echter geen kwaad, omdat daarmee in mijn ogen andere wezenlijke verbanden in de bd-landbouw de aandacht krijgen. Bovendien was het John Peterson zelf, die dit opriep.....

Een bd-klassieker!

De grote klassieke kunstwerken kennen meerdere lagen. De film "The Real Dirt on Farmer John" kent ook die gelaagdheid: een onderhoudende laag (de feelgood-movie, die je direct aanspreekt), een esthetische laag (de mooie beelden), een relationele laag (de burens, de familie, de klanten), een maatschappelijk-bewogen laag (de voedselproblematiek), een psychologische laag (John's levensverhaal), een symbolische laag (John's moeder ~ Moeder Aarde) en tenslotte: een spirituele laag (de geest die door film en farmademt - noemen we dat bedrijfsindividualiteit?).

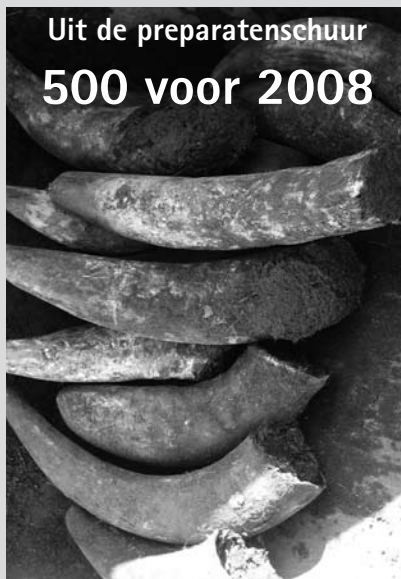
Daarmee is de conclusie snel getrokken: deze film is een must en behoort tot de bd-klassieken. ■

Inmiddels overal verkrijgbaar:

"The Real Dirt on Farmer John"

Bestelnummer FDOC26,

ISBN 9789058493569

Jola Meijer

Vanaf eind september tot aan november - de hele Michaëlstijd - hebben we koeienhorens met mest gevuld en ingegraven op Kraaybeekerhof. Het preparaat 500 voor 2008!

Behalve ons eigen preparatengroepje, bestaande uit Adrie, Willem en Jola hielpen regelmatig anderen mee; cursisten en geïnteresseerden op Kraaybeekerhof, medewerkers van het BD-bureau, passanten en ook Liesbeth Bisterbosch was er meermaals bij. Zo ontstonden telkens levendige gesprekken tijdens het werk.

Met elkaar vulden we circa 1600 horens, goed voor 400 hectare! Zowel oude, één- of tweemaal gebruikte horens uit 2005 en 2006, als verse, waaruit de hoornpit eerst nog moest worden geklopt. Evenals dit vullen van horens was het halen van de mest een sociaal evenement. Met laarzen en

stevige emmers gingen we hiervoor in het buitengebied van Driebergen naar zorgboerderij De Hondspol en therapeutische boerderij Nieuw Rijsenburg: contact met de boeren en hulpboeren, het vee en beleven van het landschap.....

Waar hebben we op gelet? De melkkoeienmest scheidten we bij voorkeur uit het weiland. De wat stevigere vlaaien met een spiraalvormig patroon bovenop hadden onze voorkeur. "Weilandmest is zomermateriaal dat in de hoorn in de grond samengebracht wordt met de winterkosmos", zei Liesbeth een keer. De mest die we eens uit de voergang in de potstal scheidten was dus eigenlijk te winters en te vormloos.

Wat ons ook opviel waren de grote verschillen tussen de horens. Kort, recht, grote of kleine opening, veel of weinig afkalfringen, gepunt of stomp, meer bruin, wit of zwart, gedraaid, enzovoort. De hoorn bestaat uit laagjes opgebouwde hoornhuid en dat is te zien. Sommige horens waren meer of minder dun gelaagd, anderen uitgesproken dik en die hadden dan ook maar een kleine holte om te vullen. Behalve het veeras zal hier ook het voederrantsoen een rol spelen.

De horens waren uit de gangbare veehouderij afkomstig. Enerzijds gaf ons dit een gevoel van 'dit klopt niet voor biologisch-dynamische landbouw'. Anderzijds ervoeren we dat wij dit destructiemateriaal juist aan het veredelen waren. Door ze te vullen met die mooie mest en in de grond te leggen als een Afrikaans kunstwerk, zoals een mevrouw die toevallig kwam kijken het noemde.

Al die horens... we zijn er de geslachte koeien dankbaar voor. ■

Persoonlijke verhoudingen tot de landbouw (deel 4 slot)

Jean-Paul Courtens

Jean Paul Courtens volgde begin jaren tachtig de opleiding aan de Warmonderhof. Enkele jaren later emigreerde hij naar de Verenigde Staten. Hij werkte daar op bd-bedrijven en kon uiteindelijk zelf een groot bd-landbouwbedrijf oprichten, dat op basis van Community Supported Agriculture (het zogenoemde pergola-bedrijf) werkt.

Onlangs hield hij voor de landelijke vergadering van de BD-Vereniging in de VS een lezing over zijn ontwikkeling als bd-boer. Voor Dynamisch Perspectief vertaalde hij deze lezing.

Dit is het vierde en laatste deel van de lezing, die wij opnemen in de rubriek "Met BD de wereld rond".

BD-tuinders hebben de gewoonte om de bodem vaker te bewerken en daardoor langer bloot te stellen aan de elemen-

ten dan bd-akkerbouwers. Als gevolg hiervan is de vertering van organische stoffen veel groter. Dat wordt dan vaak gecompenseerd met het gebruik van compost. De groentegewassen benutten de mineralen in die compost niet evenredig. Dat kan een overmaat aan bepaalde voedingsstoffen veroorzaken, zoals fosfor of kali, en resulteren in bepaalde onkruidplagen. De verscheidene soorten onkruiden die wij op de drie verschillende stukken grond vonden waren het directe resultaat van de manier waarop elke boer de grond had behandeld. Op één stuk veroorzaakte het hoge kali- en fosforgehalte een overmaat aan postelein en vogelmuur, terwijl de verdichting en het lage kalkgehalte van een ander stuk een overmaat aan vossenstaart gaf. Door de vruchtwisseling te bestuderen van de akkerbouwers begon ik Gerard Oomen's (docent Warmonderhof, red.) vraag te beantwoorden: "Waarom hebben bd-akkerbouwers minder

onkruidproblemen dan bd-tuinders?" Ten eerste hebben grannen, klavers en gras een snellere ontwikkeling en bedekken de grond veel beter dan groentegewassen. Onkruid heeft licht nodig om te ontkiemen en de productie-eisen van groenten beletten een groenteteler om op een hoge plantdichtheid te zaaien (sla heeft ruimte nodig om een krop te vormen). Op Roxbury Farm zaaien wij de gewassen erg dicht bij elkaar wat soms een nieuw product creëert. Onze leden geven de voorkeur aan de dicht op elkaar staande snijsla boven de kropsla, wat de behoefte aan schofelen onnodig maakt. Het veroorzaken van schaduw is vaak een onderschat maar enorm effectief onkruidwerend middel. Ten tweede gebruiken bd-akkerbouwers over het algemeen minder compost, terwijl een deel van de gewassen, de vlinderbloemigen, het bedrijf van binnenuit voorzien van stikstof. Het inploegen van een zode werkt als een groenbemester.

Wanneer een zode deel is van de vruchtwisseling dan is de boer minder afhankelijk van compost terwijl de structuur van de grond vaak uitstekend is. Akkerbouwers met vruchtwisselingen van grassen en klavers geven het land een periode van rust, zodat organisch stofgehalte en de structuur hersteld kunnen worden op een natuurlijke manier. De bodem heeft een herinnering en weet wat het moet doen om zichzelf in stand te houden. Het bovenmatig blootstellen van grond heeft een bovenmatig onkruidbestand tot gevolg. De grond zal altijd een manier zoeken om zich te bedekken totdat hij uiteindelijk uitgeput is. Elke verbetering in onkruidbestrijding gepaard met hoge bemesting maakt gewoonweg ruimte voor een volgende generatie onkruid. Schoon land is een noodzakelijk milieu voor de meeste groentegewassen, maar dat belet ons niet om de vruchtwisseling en bemesting van een akkerbouwer te imiteren.

Behoud van vruchtbaarheid

Vandaag de dag is de vruchtwisseling op Roxbury Farm gelijk verdeeld tussen groenbemesters en groentegewassen. Het gebruik van compost is beperkt zodat er geen overmaat aan fosfor of kali aan de grond wordt toegevoegd. Op het moment is het vanwege verzuring van de grond nodig om gips en soms kalk in te voeren om het calciumgehalte van de grond te verhogen (grond aan de oostkust in de VS is overwegend kalkarm). Deze vruchtwisseling betekent dat maar een keer in de twee jaar een gewas wordt geoogst en verkocht terwijl gedurende het tweede jaar een gewas hoofdzakelijk wordt verbouwd om de vruchtbaarheid te behouden. Voor de meeste

“Waarom hebben bd-akkerbouwers minder onkruidproblemen dan bd-tuinders?”

antwoord daarop is dat wij het ons financieel niet kunnen permitteren om dat niet te doen. De besparing op arbeid voor bijvoorbeeld onkruidwieden en oogsten wegen af tegen het verlies van inkomsten (onze werkploeg stelt het zeer op prijs als de dagen van het kruipen door een gewas voorbij zijn). De arbeidsbehoefte voor het oogsten is lager omdat minder tijd wordt besteed met sorteren. Onze marges tussen inkomsten

Groenbemesters

Een goed voorbeeld van het gebruik van groenbemesters is hoe wij broccoli, boerenkool en bloemkool verbouwen. In het voorjaar zaaien wij haver met een soort tuinboon (bell beans) die geïnculeerd wordt met de stikstofbindende Rhizobium bacteriën, (alhoewel er tegenwoordig ook de vrijlevende stikstofbinder Azobacter van nature aanwezig is in onze grond). Om een gewas te voorzien in de

ondergespit met een spitmachine. De enorme grondverbetering is te danken aan de combinatie die de haver en de bell beans veroorzaken in de grond met behulp van het bodemleven. Het wortelsysteem van de bell beans en de haver heeft een sterke symbiotische relatie met mycorrhiza schimmels. De door die schimmels vrijgemaakte en in de haver en beans opgeslagen voedingsstoffen worden weer vrijgemaakt met het verteren van de biomassa die is ondergespit. Koolgewassen hebben een slechte symbiotische relatie met mycorrhizae en nemen daardoor moeilijker voeding op. Daarom moeten wij in hun bemestingsbehoeften voorzien door het voorwerk van een groenbemester die de

boeren klinkt dit als volkomen onzin wanneer wij ons een inkomen ontzeggen van een goed stuk land. Veel boeren vertellen mij dat zij zich dat financieel niet kunnen permitteren; mijn

en uitgaven zijn verhoogd. Een hogere productie van het gehele bedrijf is zeker mogelijk maar de verlaging van kosten geeft ons een beter bestaan.

behoefte aan stikstof moet er zo min mogelijk tijd liggen tussen het onderploegen van een groenbemester en het planten van een groentegewas. Eind juni worden haver en bell beans

meststoffen vrij kan maken. Het koolgewas is ook verbaazingwekkend vrij van vraat door bijvoorbeeld aardvlooien of koolwitje. Het gebrek aan aardvlooien zou te maken kunnen

hebben met de grote aanwezigheid van gunstige aaltjes in deze vruchtwisseling.

Een ander voorbeeld is suikermaïs die verbouwd wordt na gele honingklaver. De honingklaver wordt in maart gezaaid met haver. De haver wordt gemaaid en de honingklaver ontwikkelt zich tot een dichte zode. Na de winter geeft honingklaver een forse vroege ontwikkeling en wordt in mei gemaaid en ondergespit wanneer het een hoogte van 75 cm heeft bereikt. Tussen het spitten en de verhoogde activiteit van de grond kunnen wij binnen vijf tot tien dagen de suikermaïs planten die voor een goede kolfontwikkeling veel minder afhankelijk is van andere meststoffen.

Een boer die met behulp van groenbemesters koolstof en stikstof het bedrijf binnenbrengt is te vergelijken met een alchemist. Hij leeft letterlijk van de wind. Het is de enige manier om iets te produceren zonder eerst iets aan de aarde te onttrekken. Het organische stofgehalte van onze grond ligt nog steeds tussen de 1½% en 2% (dat is laag, 3 á 5% is voor tuinbouw mooi, red.), maar holistisch grondonderzoek van Cornell toont aan dat de grond toch in een goede conditie verkeert. De verlaging van onkosten staat ons toe om betere lonen te bieden, verbe-

Goethean science is het ware geschenk dat bd-landbouw de wereld te bieden heeft

siast wanneer zij de boerderij bezoeken en zien dat een goede vruchtwisseling een goede methode kan zijn voor het beheersen van plantenziektes, onkruid en insecten.

Onze inslag is te vergelijken met veehouders die besloten om melk te produceren waarbij zij hun koeien uitsluitend lieten grazen zonder gebruik van krachtvoer of het verbouwen van snijmaïs. Een direct gevolg was dat de melkproductie enorm tegenviel, maar de lagere onkosten hielden deze bedrijven toch rendabel. Na jaren van graslandverbetering met behulp van intensief grazen kwam de melkproductie weer op peil en deze boeren hebben minder schuld en maken meer winst dan de boeren die vast zitten

Goethean science

Zo, met dit verhaal heb ik getracht in een notendop een idee te geven hoe een biologisch-dynamisch bedrijf kan werken. Ik heb de nadruk gelegd op een aantal eenvoudige aspecten daarvan. Deze aspecten zijn het gevolg van een levensbeschouwing die gebaseerd is op Goethe's holistisch perspectief van de natuurwetenschap. In Goethe's benadering van de natuur wordt ervan uitgegaan dat de wereld het best begrepen kan worden vanuit een levende omgeving en context. Analytische beschouwingen zijn gebaseerd op het bestuderen van het dode overblijfsel. Analyse zonder context geeft het gevaar dat reden en realiteit van elkaar losgekoppeld worden. Goethean science

terde en veiliger werktuigen te kopen en onze eigen financiële doelen te halen zoals het betalen van het onderwijs van onze kinderen. Researchers van de Cornell universiteit zijn enthous-

aan enorme investeringen in maïshakselaars, silo's en rekeningen van de krachtvoerwerker.

is het ware geschenk dat bd-landbouw de wereld te bieden heeft. BD is een radicale benadering, waarbij nieuwe krachten aan de aarde worden gegeven, met als middel het ervaren van

de wereld in betrokkenheid tot de gecompliceerde en gevoelige levenswebben die de aarde tot een geheel maken. Door aan te sluiten op de webben van het leven, laten wij de natuur voor ons werken terwijl wij tegelijkertijd de wereld om ons heen in een verbeterde toestand achterlaten.

BD is de creatie van het landbouwbedrijf als een levend organisme. En elk levend wezen heeft een zekere integriteit wat het onderscheidt van de levenloze natuur. Wanneer wij ons bedrijf als een levend wezen zien in verhouding tot haar omgeving, dan ontwikkelt het een zekere individualiteit, die nooit statisch is. Het is net als in andere verhoudingen; wanneer wij trachten om iemand echt te leren kennen, wanneer wij de ander willen zien vanuit de totale biografie, dan is het veel moeilijker om een sterke mening te hebben. Deze instelling kan een nieuwe dimensie openbaren in de verhouding. Het wordt persoonlijk wanneer de integriteit van de ander wordt geopenbaard. Dit is het moment dat het niet meer gaat over wat de ander voor jou kan doen, maar wat jij kan doen voor de ander; je begint voor ze te zorgen.

Persoonlijke verhoudingen

Deze totale benadering van een

bedrijf heeft te maken met het benadrukken van de persoonlijke verhoudingen; dat kan gebeuren met of zonder de preparaten, met of zonder de sterrenkalender, omdat dit hoogst persoonlijke keuzes zijn. Het gaat erom dat je zorgdraagt voor het land en de dieren en de mensen die ervan leven. Ik kan niemand vertellen hoe dat moet; ik kan alleen beschrijven wat wij hebben gedaan. Niemand kan ons vertellen hoe wij moeten boeren. Het gaat erom dat persoonlijke verhoudingen ontwikkeld worden met de afzet, het land en de werknemers. De enige maatstaaf die we hebben is de integriteit van deze verhoudingen. Op een bedrijf worden keuzes gemaakt die bepaalde organismen kunnen bevorderen of terughouden. Hierdoor wordt een milieu gecreëerd dat het meest voordelig is voor de boer, de werknemers, de gewassen, de dieren en de klanten.

Wanneer weten wij of we ons doel bereiken in het creëren van integrale systemen? Soms realiseren wij ons intuïtief wat er mis is in een bepaalde situatie zonder dat wij onze vinger kunnen leggen op wat het is. Onze slimheid maakt het mogelijk deze intuïtie te ontkennen. Voor mij is een van die dingen de absorptie van BD in de vrije markt. Verliezen wij de

zuiverheid van de biologische landbouw wanneer onze identiteit wordt bepaald door de vrije markt via een keursysteem dat boeren verdeelt? Misschien ik hier een beetje simplistisch, maar als ik u vertel dat het originele gebruik van het woord diabolisch was gebruikt in de context van het uit elkaar halen van iets, het compartimenteren? Deze dagen denken we niet verder dan dat wij het over de duivel hebben wanneer wij het woord diabolisch gebruiken, maar het heeft meer zin om te kijken wat het (als er zo'n ding als een duivel bestaat) nou eigenlijk doet. Goethean science is het tegendeel hiervan. Het geeft ons een kader om te zien dat alles om ons heen met elkaar in verhouding staat. BD-boeren weten van binnen dat je nooit echt BD bent, je kunt er alleen maar naar streven.

Het streven naar integrale systemen houdt niet in dat wij alles moeten weten wat er boven en in de bodem plaatsvindt; het is en blijft een wetenschap in ontwikkeling. Een doorgaande studie waarin een persoonlijke verhouding centraal staat, gaat gepaard met het openstellen naar onze boerenvrienden, onderzoekers en klanten om er maar een paar te noemen. Stel het bedrijf open en vertel je verhaal, vraag om advies; sa-

men kunnen wij een betere student in bd-landbouw worden. Door te concentreren op de integriteit en de uniciteit van iedere verschillende verhouding die hierdoor ontwikkeld wordt, komt de rest vanzelf. Dit proces neemt tijd en een hoop energie die er van voren af ingestopt wordt. De metamorfose naar BD begint innerlijk en ons paradigma verandert. En dan komt er een dag dat wij onszelf horen zeggen: "Wij moeten de landbouw misschien niet zien als de beheersing van de natuur door het mensdom, maar beter als het geschenk van de natuur aan de mensheid. Wij onthouden onszelf niet van deze beheersing omdat het ons de wil ontbreekt, maar omdat wij het hart en de vooruitziedheid hebben om dat te vermijden".

Ons succes hierin zal inspiratie geven en een bijdrage leveren aan de integriteit van de biologische landbouw, iets wat vandaag de dag op het spel staat. Over tien jaar kan het zo zijn dat biologische kwaliteit niet veel meer betekent dan het veel gebruikte kosher, terwijl biologisch-dynamische landbouw een bolwerk kan worden voor een nieuwe agrarische cultuur. De keuze is aan ons. ■

Lize Baarspul

Als ik een lezing of workshop over voeding geef, komen er steevast vragen over het al dan niet eten van vlees. Of het niet beter is om een strikt plantaardige of een lacto-vegetarische voeding, dus een plantaardige voeding aangevuld met zuivel, te eten als we ons spiritueel willen ontwikkelen. En mochten we toch voor het eten van vlees kiezen of het dan wat uitmaakt van welk soort dier het vlees afkomstig is en hoe oud het dier is.

Door onze welvaart zijn we steeds meer dierlijke producten en met name vlees gaan eten ten koste van plantaardige producten. Aanvankelijk is dat de gezondheid van veel mensen, die voorheen slecht gevoed waren, ten goede gekomen. Maar inmiddels blijkt al langere tijd dat een structureel gebruik van een vleesrijke en dus eiwitrijke voeding ook een keerzijde heeft. We weten dat een te eiwitrijke voeding onze stofwisseling belast doordat bij de eiwitafbraak veel afvalstoffen vrijkomen die

uitgescheiden moeten worden. Bij het langdurige gebruik van een te eiwitrijke voeding is de kans groot dat ons organisme verzuurd. Welvaartsziekten zoals hart- en vaatziekten, enkele soorten kanker, reuma en jicht worden wel in verband gebracht met onder meer het aanhoudend te veel eten van vlees(producten).

Waarom eten we? In eerste instantie om ons lichaam te voeden. Het goed gevoed zijn is een voorwaarde om een zo goed mogelijk contact te kunnen onderhouden met ons lichaam waardoor we kunnen leven en actief kunnen zijn. Voor sommige mensen is een voedingspatroon met vlees daarbij (nog) onmisbaar. Maar we eten ook om ons als geest-zielewezen te kunnen ontwikkelen. Hierbij is het niet alleen belangrijk dat we goed geaard zijn maar ook dat ons organisme meer 'open' wordt voor kosmische invloeden. Vanuit spiritueel gezichtspunt kan een (lacto-)vegetarische voeding ons meer ondersteunen bij het verfijnen van ons gevoelsleven en onze spirituele ontwikkeling.

Vragen rondom vlees eten

Dit wil natuurlijk niet zeggen dat spiritueel ingestelde mensen geen vlees behoren te eten. Wel is het verstandig om, als je behoefte hebt aan vlees, steeds een goede keuze te maken en de hoeveelheid te beperken.

BD-vlees is verreweg de beste keuze omdat dit afkomstig is van dieren van Demeterbedrijven die onder de meest dier-vriendelijke omstandigheden zijn opgegroeid. Het slachten gebeurt veelal onder toezicht van de boer bij een slachter in de buurt: kleinschalig en op een respectvolle manier. Het dier krijgt zo min mogelijk stress en angst.

Wie vervolgens vlees wil eten dat het meest 'neutraal' in ons organisme werkt, kan zich beperken tot vlees van landbouw-huisdieren die niet uitgeteerd zijn, die zich het minst in het vlees hebben 'uitgedrukt', dus kalfs- of lamsvlees. (Daarnaast kip of kalkoen of duurzame vis). Het kalf of lam moet dan niet te jong zijn: het dier moet eerst kwaliteit van leven hebben gehad met een goede huisvesting en gezonde voeding. Het jong moet in de meest ideale situ-

atie samen met het moederdier hebben kunnen leven en door haar zijn gezoogd. Het likken van het kalf bijvoorbeeld door de moederkoe is geen louter technische handeling om onder meer de bloeddorsting te activeren, maar is óók op energieniveau van grote waarde. Het harmonisch samen zijn van moeder en jong is voor het immuunsysteem van beide dieren onontbeerlijk en daarmee ook voor de kwaliteit van het vlees. Jan Vrolijk vertelde dat kalveren van zijn Demeterbedrijf pas op de leeftijd van tien maanden worden geslacht. De band met de moeder begint dan net wat losser te worden. En dat lammeren die in het voorjaar worden geboren, de hele zomer worden geweid en aan het eind van de herfst naar de slachter gaan. Zo doen we recht aan het dier en is vlees het meest geschikt voor consumptie.

Note: Omdat regionale slachters vaak niet gecertificeerd zijn, heeft het vlees meestal geen officieel keurmerk. ■

Met dank aan Rienk ter Braake

BD anno nu: het slop en de kansen

Eugène Thijssen

(betrokken bij het bd-universum sinds 1977)

8 oktober 2007

Erst het slop

De bd-beweging kenmerkt zich door veel inzet. Echter er is weinig maatschappelijke respons, geen groei en beperkte opvolging. Het lijkt alsof de bloeiperiode achter ons ligt. Dit terwijl de producten nog steeds lekker zijn!

Vier vragen ter reflectie:

1. Gebruikt de bd-beweging teveel oud jargon, waardoor aansluiting bij de huidige wijze van communiceren wordt gemist?
2. Vindt teveel doorgaande recycling plaats van oude ideeën waarvan gebleken is dat ze niet vruchtbaar te maken zijn?
3. Worden analogieën en associaties te vaak tot (schijn)werkelijkheid verheven?
4. Neemt succes af doordat regelmatig van alles tegelijk wordt geprobeerd op zowel landbouwkundig, sociaal als economisch vlak?

Na het formuleren van deze vragen (voortkomend uit een langer bestaand gevoel), pak ik de laatste Dynamisch Perspectief erbij; No. 4, herfst 2007. Daar zoek ik voorbeelden die hierop aansluiten. Het idee is: als de vragen inderdaad voor de bd-beweging aan de orde zijn, moeten ze ook terug te vinden zijn in het verenigingsblad.

Met respect voor de schrijvers licht ik enkele citaten uit de context om aan te geven wat ik bedoel:

1. Oud jargon

"Zoals de stikstof gebonden moet blijven aan het leven, zo moet bij de economie het geld gebonden blijven aan de wilsimpulsen van mensen" of "Het toepassen van niet-bedrijfseigen stikstof, anders dan als medicijn, heeft op de lange termijn gelijksoortige negatieve consequenties als gebruik van niet-wilsgebonden waardedragers in het economische proces, anders dan als medicijn. Zowel in de economie als in de landbouw bestaan er samenhangen tussen alle facetten, die niet willekeurig zijn, maar door een geestelijk wezen tot stand worden gebracht"

Dit lijkt me jargon wat het een eeuw geleden misschien goed deed, maar nu echt niet meer aansluit bij het hedendaags taalgebruik. De boodschap mist zo een publiek. Zie overigens ook punt 3.

2. Recycling onvruchtbare ideeën

"Antroposofisch gezien stimuleert de aardappel het denken vóór in het hoofd, waar zich het materialistische, intellectuele denken bevindt in tegenstelling tot graan dat het denken achter in het hoofd stimuleert, waar het associatieve, kosmische denken zich bevindt. Het kan goed zijn dat deze verandering van basisvoedsel een bevorderende

werking heeft gehad op de industriële revolutie". Dit soort veronderstellingen wordt al tientallen jaren stellig naar voren gebracht zonder schijn van bewijsvoering. Voorgestane rituelen als de zaaikalender schaar ik hier ook onder; is er hier -in meer dan veertig jaar- ook maar één van de veronderstelde relaties onomstotelijk bewezen? En overigens: welke productiegerichte bd-tuinder gebruikt de zaaikalender nog als een hulpmiddel dat belangrijker zou zijn dan weers-, bodemomstandigheden, beschikbare arbeid, etc.? Rituelen kunnen nuttig zijn om de aandacht op iets te richten, om de samenwerking te versterken etc. Ze tot werkelijkheid verheffen is weer iets anders; dat holt de mogelijkheid tot nieuwe ontwikkelingen uit.

3. Analogieën en associaties

Artikel over de Maretak en kanker: "De bomen waar hij op zit zijn vaak oud: verschillende bollen kunnen er in zitten: vaak hoog boven de grond. Het geeft de indruk dat de boom ziek is. Het kan aan gewelgvorming doen denken, eventueel aan de uitzaaiingen daarvan". Een analogieredenering met tevens de hypothese: iets wat ergens op lijkt, werkt er tegen. Neem ook de verborgen associatie in een zin als: "Er wordt niet echt een doorlopende stengel gevormd. Het lijken losse stukken, die tegen elkaar aangedrukt zijn. Het doet aan geleedpotige dieren denken, zoals kreeften dat zijn". Nu moeten

we denken aha!: Maretak – kreeft – Krebs – kanker.

Veelvuldig wordt gebruik gemaakt van analogieredeneringen; bijv.: "dit proces van compostering lijkt wel op een ontwikkeling van een plant". Dit kan vruchtbaar zijn als een begin om ergens een verborgen patroon te ontdekken of een verwijzing naar een oorzaak. Vaak echter blijft het hier hangen en wordt de stap verder –naar een bewijs van het werkelijke verband– niet gezet. De analogie wordt dan gepromoveerd tot een waarheid op zichzelf, met uiteindelijk gechargeerd gezegd het gevaar: "een koe heeft vier poten en geeft melk; een tafel heeft vier poten, dus ....."

Het probleem van analogieredeneringen: ze zijn spannend en stimuleren creatief denken, maar zonder verdere grond is het gebakken lucht en door eindeloze herhaling gaan ze een eigen leven leiden.

Een ander voorbeeld van wild associëren kom ik tegen in het volgende citaat: "De verbinding buitenplaneten, zon, warmte en kiezels laat dan natuurlijk de kosmische krachten door, die van ver komen. Ik kan me goed voorstellen dat juist deze verre krachten de mens tot voeding kunnen dienen in een situatie dat hij op aarde ver van deze krachten verwijderd is".

4. Experimenten door elkaar

Geen letterlijke citaten. Wel zie ik een aantal bedrijfsbeschrijvingen waar zowel economisch als landbouwkundig geëxperimenteerd wordt. Mooi als het goed gaat. Vaak ook gaat het mis en levert het ruzies of faillissementen op. Volgtijdelijkheid kan hier geen kwaad: eerst de vernieuwende landbouw in de vingers (is al moeilijk genoeg)

daarna de sociale of economische experimenten als dat gewild wordt. Het voorkomt ook dat opgebouwde waarden (in geld en geest) worden vernietigd bij opvolging; iets wat helaas maar al te vaak voorkomt.

De kansen

Biologisch én dynamisch. De extra waarde van de bd benadering (het dynamische) zit wat mij betreft in het verschil tussen benutten (middel) en bereiken (doel).

Het gangbare landbouwsysteem kiest (koos) in hoge mate voor onafhankelijkheid van ecosystemen.

In de biologische landbouw worden het ecosysteem (samenspel van al het levende op een bedrijf) en de heelheid (van bijvoorbeeld dieren) benut voor de productie.

In de bd-landbouw vertegenwoordigen ecosystemen en heelheid beide ook een zelfstandige waarde die je wilt bereiken.

Uit dit streven om heelheid en systeem-samenhang niet alleen als middel te zien, maar ook als doel, kunnen verrassende vernieuwingen voortkomen.

Twee voorbeelden ter illustratie (ontwikkeld door boeren in samenwerking met het Louis Bolk Instituut):

- Koppelbedrijven

De BD kent het ideaal van de gemengde bedrijfsvoering. Dit vanuit de gedachte van een optimaal functionerend ecosysteem bij het samenspel van al het levende (plant en dier) op een bedrijf. Niet alleen als middel maar ook als nastrevenswaardig doel.

De Nederlandse situatie (bijvoorbeeld veenweidegebied) leent zich echter niet altijd voor een gemengde bedrijfsvoering.

Louter geredeneerd vanuit benutting optimaliseer je slechts de bestaande (ontmengde) situatie van het eco-systeem. Vanuit het streven naar de gemengde bedrijfsvoering is er echter gewerkt aan 'het gemengde bedrijf op afstand'; afstemming van bouwplan en bemesting van bijvoorbeeld een tweetal bedrijven. De een draagt bij aan de opbouw van organische stof van de ander die vervolgens weer voer van gewenste kwaliteit levert etc. Geen willekeurige uitruil, maar daadwerkelijke afstemming. BD in moderne jas, aansluitend bij maatschappelijk gewenste regionale kringloopsluiting.

- Kalveren bij de koe

Heelheid van het dier staat voorop in de bd-landbouw. Zowel letterlijk (niet ont-hoornen, snavelkappen etc.) als qua levensomstandigheden. Consumenten die bedrijven bezoeken komen steeds met de vraag waarom kalveren direct van de koe worden gescheiden. Vanuit het streven naar heelheid is er gewerkt om de scheidingsstrategie om te zetten in het samen laten gaan van kalveren bij de koe. Dit vraagt echter veel aanpassingen in stal-systemen en het oplossen van vraagstukken rond gezondheid en opbrengst. Op een groeiend aantal bedrijven is dit echter gelukt. Weer bd in een moderne jas, aansluitend op consumentenvragen.

Kortom. Veel is mogelijk, maar veel moet worden verlaten willen we voorkomen dat Biologisch Dynamische landbouw over 17 jaar –bij het eeuwfeest– verdampt is in schoonheid en tot geschiedenis geworden.

Nawoord redactie

Het sprookje van de groene slang

Bruno van der Dussen

Het probleem dat Eugène Thijssen signaleert is in feite al zo oud als het begin van de antroposofie. Rudolf Steiner heeft daar reeds het een en ander over gezegd. Onlangs nog werd deze problematiek uitvoerig besproken door Martina Maria Sam in het boekje *De woordkunst van Rudolf Steiner*^{*)}. In het voorwoord wordt onder andere over het taalgebruik van Rudolf Steiner gezegd dat "men zijn (Rudolf Steiner, red.) manier van zeggen als lastig, omslachtig en onwetenschappelijk ervaart".

Bovenstaande betekent niet dat kritiek op het taalgebruik maar meteen afgedaan kan worden als niet ter zake doende. We zullen toch met in achtneming van hetgeen in bovengenoemd boekje staat onbevangen kritiek serieus nemen.

In een organisatie is kritiek belangrijk. Het is goed wanneer binnen de BD-Vereniging kritisch wordt gekeken naar hoe we het doen, hoe we in de wereld staan en hoe we door anderen worden bekeken.

Het is niet zo makkelijk om kritiek te geven. Immers door kritiek sta je op tegen de heersende mening of de heersende gang van zaken. Kritiek kan je dus isoleren, terwijl je juist kritiek geeft om het geheel verder te brengen.

Kritiek is ook niet zo makkelijk om te ontvangen. Immers diegenen die kritiek krijgen,

zijn meestal juist diegenen die zich voor het geheel inzetten. Zij steken al vaak hun nek uit door iets te brengen, meestal ongevraagd, waarvan zij denken dat het geheel er op vooruit gaat.

Het is natuurlijk ook de vraag in hoeverre kritiek terecht is en in hoeverre er betere oplossingen bestaan dan de bekritiseerde aanpak. In deze punten zit vaak de adder onder het gras. De kritiek zelf levert meestal weinig nieuwe mogelijkheden op om het bekritiseerde te verbeteren. Bovendien is het meestal veel makkelijker om op iets bestaands kritiek uit te oefenen, dan het bestaande om te vormen tot iets wat die kritiek niet oproept. Moeten we daarom de kritiek vermijden? Naar ons idee beslist niet. Wel moeten we behoedzaam met kritiek omgaan. Het is de kunst om de kritiek als signaal op te nemen en vervolgens verder te gaan met datgene wat bekritiseerd is. Soms kan dat leiden tot ontwikkeling van het bekritiseerde, maar soms ook tot ontwikkeling van de kritiekgever. Kritiek kan dan wel een slangenkuil zijn, maar wanneer de slang zich offert voordat hij geofferd wordt, kan er iets heel moois uit voortkomen. Dit staat beschreven in het sprookje van Goethe 'De groene slang en de schone lelie'. Uit het offer van de groene slang komen daar de kristallen brug en de tempel voort die de verdere ontwikkeling van de mensheid mogelijk maken.

De kritiek van Eugène Thijssen in zijn stukje over 'het slop en de kansen' heeft met name betrekking op artikelen van Jan Saal omdat Eugène Thijssen zijn citaten onder andere haalt uit stukjes die Jan Saal geschreven heeft. Het is wel duidelijk wat hij zeggen wil en we zijn het in principe ook wel met hem eens: We moeten niet verder gaan met denk-

beelden en uitdrukkingen die hun tijd overleefd hebben. Wat wel jammer is dat juist in deze twee stukjes Jan Saal geprobeerd heeft om een nieuwe verbinding te maken met inhoud die Rudolf Steiner ons heeft aangeleerd. Het is jammer dat Eugène Thijssen die kant van deze stukjes niet noemt en wel het gebruik van oud jargon en het naar zijn idee recyclen van onbruikbaar gebleken ideeën en het spreken in analogieën. Daardoor geeft hij de indruk de stukjes niet open te hebben gelezen, maar slechts als bevestiging van zijn eigen denkbeelden.

Wanneer we elke poging, om uit de feiten en karakteristieken hogere waarheden af te leiden (fenomenologie), karakteriseren als het denken in analogieën, dan komen we zeker ook niet verder.

Dan is het beter om de kritiek op de inhoud te richten dan op de vorm. Bijvoorbeeld de vergelijking van Eugène Thijssen zelf. Hij zegt dat een koe melk geeft en vier poten heeft en gaat dan naar een tafel heeft vier poten, dus... Het probleem hierbij is echter dat Eugène Thijssen in eerste instantie geen verband heeft gebracht tussen de vier poten en de melk, waardoor de analogie inderdaad onzinnig wordt. Wanneer het verband tussen de vier poten en de stabiliteit van de koe zou worden aangegrepen, zou er wel degelijk een analogie met de tafel gevonden kunnen worden. Uiteraard wordt het moeilijker wanneer het over kiezelkwaliteit gaat of over gezwellvorming. Toch is het voor de toekomst van de mensheid naar onze mening belangrijk dat we correcte verbanden zoeken en ook vinden. Uiteraard gaat dat met vergissingen gepaard en die moeten ook besproken en gecorrigeerd kunnen worden. Kritiek aan de hand van één voorbeeld is dan niet op z'n plaats, omdat het

de communicatie over de pogingen van mensen blokkeert. Het gevolg daarvan zal zijn dat mensen hun veiligheid gaan zoeken en saai, politiek correcte stukken gaan schrijven. De kwaliteit van *Dynamisch Perspectief* zal daar zeker niet op vooruit gaan.

We zouden dus kunnen stellen: gebruik je eigen invalshoeken om kritiek uit te oefenen op een bepaalde inhoud. Wanneer daarbij naar voren komt dat de gekozen vorm veel beter kan, dan leren we daar allemaal van om het uiteindelijk ook beter te doen. Het zou zelfs zover kunnen komen dat we Eugène Thijssen vragen om bepaalde stukken vooraf door te nemen, zodat we zeker zijn van modern taalgebruik en correcte redeneringen. Heeft u kritiek op bepaalde stukjes of inhouden, aarzel niet om te laten zien dat het ook anders kan. ■

*) Martine Maria Sam, *De woordkunst van Rudolf Steiner*; uitgeverij Christofoor, ISBN 978 90 6238 880 6

Visioen in de woestijn

Voordracht Dr. Ibrahim Abouleish

Christopher Baan, student WUR

Een eerste indruk: Abouleish is een onopvallende verschijning, uiterst bescheiden. Tijdens zijn lezing is hij juist wel opvallend: het lijkt alsof hij alle woorden op een gouden schaalje weegt alvorens ze uit te spreken. Alles wat hij zegt, komt weloverwogen en uiterst zeker over. Met zijn verhaal krijgt hij de afge-laden zaal doodstil. Voor zijn antwoorden op vragen vanuit de zaal gebruikt hij beeldtaal en sprekende metaforen.

Visioen in de Woestijn

Uitgenodigd door de Stichting Vriendenkring Sekem en Triodos Bank hield Abouleish op 29 oktober jl. een lezing. Dr. Abouleish is oprichter van Sekem, dat als bedrijf wereldwijd model staat voor duurzame ontwikkeling.

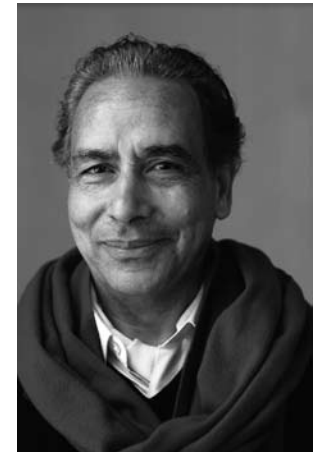
Abouleish hield een indrukwekkende speech over wat in zijn ogen de missie van Sekem is en hoe deze is gegroeid uit zijn "Visioen in de Woestijn"¹⁾.

Synthese Europese en Islamitische cultuur

'Asalaam aleikum' (vrede zij met u) begint Abouleish zijn verhaal. Hij gaat kort in op de context waarin Sekem tot stand is gekomen. Als geboren Egyptenaar had hij gedurende twintig jaar in Oostenrijk gestudeerd en gewerkt, zijn vrouw ontmoet en een leven opgebouwd. Toen hij tijdens een vakantie terugkeerde in Egypte en zag hoezeer het land te lijden had onder corruptie, armoede, gebrek aan onderwijs en ontoereikende gezondheidszorg was hij geschokt. Hij besloot zijn succesvolle baan in Oostenrijk op te zeggen en verhuisde de-

finitief terug naar Egypte, waar hij in 1977 aan zijn 'visioen' van Sekem begon te werken op een stukje land, op de grens tussen de groene Nijlvallei en de woestijn. Zijn uitgangspunt was de bd-landbouwmethode, die inmiddels op 150 bedrijven in de Egyptische woestijn succesvol werd toegepast.

Toen hij begon met het opbouwen van het bedrijf voelde hij zich vooral een Europeaan. Tegenwoordig is Sekem juist een model voor interculturele en interreligieuze samenwerking.

Zelf vergelijkt Abouleish de opbouw van Sekem met de bouw van het menselijk lichaam: het zenuwstelsel inclusief de hersenen, de ademhaling en de spijsverteringsorganen. Alle drie vormen deze orgaan-systemen een symbolisch onderdeel van Sekem als bedrijf: respectievelijk

het culturele aspect van Sekem, het rechtsaspect waar de mensenrechten, het management en politieke zaken onder vallen, en de economische activiteiten. Een goede samenwerking tussen de drie onderdelen impliceert een levende community en een gezond bedrijf. Echter: alle activiteiten van Sekem zouden niet bestaan zonder een ecologische grondslag, de natuurlijke hulpbronnen waarmee het bedrijf groot is geworden, zoals het water dat van diep in de grond komt.

Sekem als centrum waar meerdere culturen samenkomen is ook symbolisch. Egypte ligt letterlijk op het brandpunt tussen Afrika en het Midden-Oosten, en heeft een lange geschiedenis van samenwerking met Europa. Abouleish was zeer onder de indruk geraakt van Europa, onder andere de religie, levensvisies en de prachtige natuur. De inspiratie daaruit heeft hij meegenomen in zijn visie, dat ontwikkeld is vanuit een islamitische gedachte. Zodoende is Sekem voortgekomen uit een synthese tussen Oost en West.

Verdere groei en erkenning

Sekem blijft groeien: momenteel wordt, na een succesvolle start van de Heliopolis Academy, gewerkt aan de ontwikkeling van een Sekem Universiteit, die

een breed scala aan studies zal aanbieden. Internationaal heeft Abouleish steeds meer erkenning voor zijn inspanningen gekregen: zo werd hem in 2003 de Right Livelihood Award toegekend, en inmiddels heeft de Industrial Development Organization van de VN, Sekem uitgekozen als centrum voor innovatie in zowel het Midden-Oosten als in Afrika. Abouleish vergelijkt het bedrijfsmodel van Sekem met een vers uit de Koran: 'Een goed idee is als een gezonde boom, die zijn wortels tot diep in de grond heeft en lange takken tot ver in de hemel, die het zonlicht gebruiken om er vruchten te rijpen.' Zo ziet hij ook zijn idee van Sekem, dat in de loop van dertig jaar uitgegroeid is tot een 'gezonde boom': het heeft (letterlijk en figuurlijk) vruchten gebracht voor de samenleving. ■

1) zie Abouleish, I. 2005: 'Sekem: ontwikkelingssamenwerking in een nieuw perspectief'

Biologische voeding veel gezonder

Biologica meldt dat de eerste resultaten van een groots opgezet EU-onderzoek onder Britse leiding laten zien dat biologische voeding duidelijke gezondheidsvoordelen oplevert.

Professor Carlo Leifert, projectleider, meldde in de Engelse media dat biologische groente en fruit tot 40% meer anti-oxidanten bevatten, vergeleken met gangbare producten. Het gehalte aan anti-oxidanten en gezonde vetzuren in biologische melk blijkt tot 60% hoger te liggen. De nieuwe resultaten betekenen een sterke bevestiging voor de uitgangspunten en de praktijk van de biologische landbouw, die streeft naar een systeem dat niet alleen voor mensen gezond

is, maar ook voor de dieren, de gewassen en de bodem. De bevindingen zullen in het komend jaar wetenschappelijk gepubliceerd worden.

Projectleider Leifert gaf aan dat er veel variatie in de resultaten was. Deze variatie weerspiegelt wellicht de grote verschillen in uitkomsten van vroegere onderzoeken. Gezondheidseffecten van biologische producten waren daardoor nog moeilijk hard te maken.

Op verschillende locaties in Europa werden biologische en niet-biologische producten geteeld op aanliggende velden. In Nederland zijn het Louis Bolk Instituut en Wageningen Universiteit bij het onderzoek betrokken. ■

Stichting Centrum Metamorphose

Theo Georgiades

In Heiloo is de Stichting Centrum Metamorphose gevestigd. Een van de initiatiefnemers is Theo Georgiades. In de afgelopen jaren bezochten mensen uit het hele land de activiteiten

van Centrum Metamorphose. Veelal mensen die vanuit de praktijk de behoefte hebben om ervaring en kennis met elkaar uit te wisselen. De onderwerpen raken nauw de bd-landbouw. Veelal zijn ze er ook direct op gebaseerd, maar worden ze niet

zo benoemd. Bezoekers laten weten, dat de bijeenkomsten zich kenmerken door een openheid en een vrije gedachtenwisseling, zonder voorwaarden aan het bd-gehalte.

Er worden steeds meer activiteiten bij de Stichting Centrum

Metamorphose ontwikkeld. Dit najaar een lezing over en onderzoek van leylijnen en leycentra in Noord-Holland. Begin december werd een dag chromatografie georganiseerd: een lezing over de betekenis van chroma's en het zelf maken van chroma's. Ook in het voorjaar van 2008 zijn dergelijke studiedagen gepland: op zondag 9 maart een leycentradag en op zondag 30 maart een chromatografiedag. In januari start een studiegroep Geneeskunst. In twaalf cursusdagen in het weekend verspreid over het hele jaar gaat men in op ziekzijn en genezen, het ontstaan van ziekten, de historie en de verschillende methoden van behandeling en vooral: wanneer is er sprake van werkelijk genezen – en wanneer van onderdrukken? Er is zoveel aanbod aan behandel- en begeleidingsmethoden – hoe hierin onderscheid te maken?

Landbouwdagen

De stichting organiseert bijeenkomsten van mensen met een veelal zelfstandige en praktische achtergrond in het boerenbedrijf: landbouw, tuinbouw, bosbouw, bijhouden, veeteelt maar ook in weerkunde, astrologie, astronomie en geneeskunst. Zij verdiepen zich, onder andere aan de hand van de Landbouwcursus, in de mogelijkheden voor

een zich ontwikkelende landbouw ten behoeve van gezonde voeding. Ervaring, uitwisseling, onderzoeken, denken, inzicht krijgen, begrijpen en diepgang zijn sleutelwoorden van deze bijeenkomsten die vier keer of meer per jaar op zondagen gehouden worden.

Imker-bijen-avonden

De bijen hebben het zwaar te verduren door ziekten, chemische bestrijdingsmiddelen, het milieu, maar ook door handelingen van imkers zelf – die vaak honinggewin in hun achterhoofd hebben en daardoor manipulatief handelen zonder voldoende oog te hebben voor het wezen van de imme (de honingbijen). De huidige ziektebeelden, zoals varroa, Amerikaans- en Europees vuilbroed, de verdwijniekte, de kastkever et cetera, zijn een appèl aan het bewustzijn van de mens en met name de imker. Welke richting gaan/willen we op? De avonden beginnen met een introductielezing. Vervolgens gaan we in gesprek over wat de bijen nu nodig hebben om optimaal verder te kunnen. Daarbij kijken we naar behuizing, geneesmiddelen, drachtplanten, standplaats, inwinteren. We proberen daarbij uit te gaan van de bij. De avonden zijn vooral voor imkers, maar ook andere geïnteresseer-

den zijn welkom. De avonden beginnen stipt 19:30 (het Centrum is om 19.00 uur open), de beoogde afsluiting is rond 22.00 uur, maar met imkers weet je het nooit. De eerste bijeenkomst is op 24 januari.

Pedagogische begeleiding

Naast het hier genoemde, heeft de Stichting ook een breed aanbod op het gebied van opvoeding en onderwijs. Zoals: begeleiding van ouders, workshops, individuele begeleiding van jongeren vanuit het Centrum Fevroniya. De Stichting heeft een pedagogische associatie opgezet, waarin pedagogen samenwerken en studeren. Ook is er een ruim aanbod voor kinderdagverblijven en scholen in de vorm van studiedagen, lezingen, observatie, ondersteuning en advisering van individuele begeleiders en advisering over de opzet van leerlingbegeleiding op de school.

Imkercongres 11 tot en met 13 april 2008

Op een rustige locatie, op vier auto-uren afstand in Noord-Frankrijk, waar de omgeving en de uitstekende verzorging het alleen al waard zijn om er te verblijven, wordt het imkercongres gehouden. Diepgaand en uitgebreid zullen we in een viertal lezingen "het wezen van de imme" bespreken en dit

benaderen: haar afkomst/oesprong, haar relatie met de kosmos, de mens en andersom, hoe haar optimaal te verzorgen in deze moeilijke tijd en enkele 'geheimen' van de imme. Ook voor imkers zullen de lezingen veel onbekende gezichtspunten geven. Voor leken met interesse in bijen zijn de lezingen bovendien voldoende toegankelijk. We beginnen vrijdagavond met een indrukwekkende film, zaterdagmiddag is er de mogelijkheid mee te gaan naar een bijzondere 'Michaëlsplek'. Zaterdagnacht mogelijk een wandeling in echte duisternis, met hopelijk een vrije kijk op de sterren. Tot slot zondagmiddag de kans om een eigen kunstzinnige impressie te creëren van het weekend en een bezoek aan een bijenstand. Deelnemers betalen € 245,- all-in (verblijf + alle maaltijden incl. koffie, thee, wijn); partners die wel het programma meemaken, maar niet de vier lezingen bijwonen, betalen € 145,- all-in. Het complete programma is op aanvraag verkrijgbaar. Geïnteresseerde niet-imkers zijn dus ook van harte welkom. ■

Voor nadere informatie is de Stichting bereikbaar via e-mail: metamorphose@xs4all.nl, of telefonisch: 072 – 5320325

Sterren- en planetenkalender 2008

De sterren- en planetenkalender die Liesbeth Bisterbosch met een kring van meewerkeren verzorgt is weer verkrijgbaar.

Het titelblad toont dit keer de avondkaart van november 2008. Onder deze plaat is een nieuwe toevoeging te zien die de uitgave van dit jaar verrijkt: een extra beeldregel die zichtbaar maakt op welke dagen de maan dichtbij een bepaalde planeet staat.

Op 1 november 2008 zal de maan als ragfijne sikkels aan Venus voorbij trekken en twee dagen later is er een samenstand van de maansikkel met Jupiter.

Maar november is nog ver weg. Altijd als de onbewolkte nachthemel uitbundig flonkert, is het fascinerend te kunnen bestuderen welke sterren en planeten het zijn die zo stralen. De kalender is op verschillende wijze verkrijgbaar onder andere in de boekhandel en natuurvoedingswinkel: ISBN 978-90-6720-432-2.

De verkoop loopt via de uitgeverij: www.kerkebosch.net

Als u de kalender bij Louise Kelder bestelt komt een

deel van de verkoopprijs ten goede aan het Vrijsoolonderwijs in de Oekraïne, louisekelder@casema.nl ■

informatie over de kalender verkrijgbaar bij Stichting Een Klaar Zicht, telefoon 0315 324514

Aan het begin van het nieuwe jaar start bij de Zonnetuin, Alkmaar weer de cursus bd-tuinieren. Tien weken achtereenvolgend, één avond per week verdiepen we ons in de achtergronden van de relatie kosmos en aarde, met andere woorden de relatie geestelijke

werelden, engelen en natuurwezens en de mens. Want waar spreken we over als we zeggen 'kosmische krachten', 'etherkrachten' en dergelijke? Wat is de waarde van de kosmosagenda en hoe verkrijgt je inzicht daarin? De dagelijkse praktijk staat

uitgebreid beschreven in het cursusboek. ■

Opgave is mogelijk voor de dinsdagavond, start 8 januari 2008 of de donderdagavond, start 10 januari 2008. Guurtje Kieft, telefoon 072 - 5159456

10 weken vanaf 8 januari of vanaf 10 januari >>>

Cursus bd-tuinieren

Tijd: 19 - 21 uur

Kosten: € 170,-, inclusief cursusboek

Plaats: Clubgebouw A.T.V. de Rekere, Helderseweg, Alkmaar
Informatie: Guurtje Kieft, telefoon 072 - 5159456

woensdag 16 januari 2008 >>>

Winterconferentie Landbouw en Spiritualiteit

Aanvang: 10 uur

Plaats: Warmonderhof, Dronten
Kosten deelname: € 40,-, inclusief koffie, thee, lunch.
(Voor boerenleden: korting zie website.)

Aanmelding met naam, adres en telefoonnummer graag per email: info@bdvereniging.nl.
Betaling op Postbank 313786 o.v.v. 'winterconferentie' en naam deelnemer(s)

Diverse data >>>

Stichting Centrum Metamorphose

Verschillende onderwerpen, zie artikel

>>> = zie elders in dit nummer

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

B D - S E R V I C E

Diederichslaan 25 C
3971 PA Driebergen
telefoon 0343 531740
fax 0343 516943
e-mail: info@bdvereniging.nl
website: www.bdvereniging.nl
Postgiro voor leden 147485
Rekeningnummer België:
000-1638509-82

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Albert de Vries (voorzitter), Maria van Boxtel, Inge Schwagermann, Ruud Hendriks (kandidaat-bestuurslid).

Medewerkers bureau

BD-Vereniging

dr. Albert de Vries (interim-directeur bureau BD-Vereniging), Ilse van den Bosch (consument en voeding), Martine Wensink (secretariaat) en Annemiek Padt (boekhouding)

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap 2007: € 35,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap € 60,-/jaar
(Als uitgebreid lid ontvangt u ook alle informatie zoals deze aan Demeter-licentiehouders wordt verzonden)
- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa, € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Leden en donateurs ontvangen jaarlijks (in januari) een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage voor het komende kalenderjaar. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging heeft een artikel 24 status bij de belastingdienst, hetgeen betekent dat bedragen geheel vrij zijn van successierecht. Omdat de BD-Vereniging door de belastingdienst wordt gezien als een 'algemeen nut beogende instelling' zijn schenkingen vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u behoeft informatie, belt u dan even met Albert de Vries (telefoon 0343 531740).

Rondzendbrieven Naturwissenschaftliche Sektion Goetheanum (‘Rundbrief’)

Geïnteresseerden kunnen deze brieven toegezonden krijgen in de Duitse of Engelse versie. Neem hiervoor contact op met het bureau van de BD-Vereniging. U kunt ze ook downloaden vanaf www.bdvereniging.nl.

Preparaten

Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten binnen Nederland en België. Voor licentiehouders, leden met een uitgebreid lidmaatschap en leden wonend in het buitenland gelden andere tarieven voor de preparaten. Meer informatie hierover kunt u opvragen via het secretariaat van de BD-Vereniging.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,50
501	Kiezelpreparaat	€ 3,50
502 – 507	Compostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 15,-
502 – 507	Compostpreparaten per soort	€ 3,-

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres. Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd. (Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.) Informatie: preparaten@bdvereniging.nl

De Preparatenwijzer geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de BD-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging.

Freie Hochschule
für Geisteswissenschaft
Sektion für Landwirtschaft

Landwirtschaftliche Tagung

6. bis 9. Februar 2008 am Goetheanum Spiritualität und Landwirtschaft

Wie finden wir eine zeitgemäße
Beziehung zur Erde?

Jedem menschlichen Leben wohnt mehr oder weniger bewusst die Sinnsuche inne. Je mehr Einförmigkeit uns umgibt, je mehr wir uns allein gelassen fühlen und je aussichtsloser die Lage erscheint, spricht je mehr Materialismus um uns seinen Ausdruck findet, umso stärker scheint die Sehnsucht des Menschen nach Aufstrebendem, Hellerem, Verbindendem, kurz: Geistigem zu werden. Die entstehende Leere ruft nach Sinngebendem, nach Erfüllt-Sein. In Gruppendynamikprozessen versuchen wir, die Einsamkeit, die oft in Isolierung umschlägt, strukturell in den Griff zu bekommen. Wir ahnen, dass das Beziehungsstiftende diesen zersetzenden Kräften entgegenzutreten kann. Wir wissen es eigentlich: Das Zur-Ruhe-Kommen, die Kontemplation, die Besinnung auf das Wesentliche würden helfen; allein, wir schaffen es selten. Im Zuge dessen werden wir häufig anfällig für leichte Lösungen und für schnelle Einsichten. Das Zeitalter der Freiheit ruft gerade nach einem bewussten Umgang mit der Spiritualität und nach Übung, um selbst in eine Erfahrungssphäre zu gelangen.

Die Landwirtschaft ist ein Feld, in dem, auch aufgrund ihrer Nähe zum Lebendigen, vieles entwickelt werden kann. Verstehen wir Landwirtschaft ihrem Wesen nach organisch und individuell, so beginnen wir im Tun an dem Überphysischen der Natur zu bauen.

Spirituelle Erfahrungen und Praktiken gibt es im Einzelnen viele. Welche entsprechen dem eigenen individuellen Zugang und der heutigen Zeitlage? Und wie können wir die Herzenskräfte wecken und eine von Liebe getragene Beziehung zur Welt neu entfachen?

Mit dieser Tagung wollen wir Gelegenheit geben, grundlegende Gesichtspunkte zur heutigen Spiritualität sowie verschiedene Äußerungen von Spiritualität im Lebensfeld Landwirtschaft kennen zu lernen. Ziel ist es, Urteilsgrundlagen für ein eigenes Verhältnis zum Spirituellen entwickeln zu können.

NIKOLAI FUCHS
STEFAN O. MAHLICH

Mittwoch, 6.2.

☐ 8:00 – 20:00
Abholen der
Tagungsunterlagen
am Empfang

☐ 11:30 – 12:30
Für Mitglieder der Freien
Hochschule für
Geisteswissenschaft
7. Klassenstunde

☐ 14:00
Begrüßung
Susanna Küffer Heer
(Geschäftsführerin Demeter
Schweiz)

Einleitung ins Thema
Nikolai Fuchs

☐ 15:00
Arbeitsgruppen

☐ 17:00
Foren

☐ 20:00
Vortrag
Where spiritual questions
practically arise
Walter Goldstein

Künstlerischer Abschluß
Olivier Messiaen
Chants de terre et de ciel
Carola Glaser (Sopran) und
Nadia Carboni (Klavier)
Anschließend Nachtcafé
im Speisehaus

Donnerstag, 7.2.

☐ 8:00 **Michael-Brief**
Himmelsgeschichte.
Mythologische Geschichte.
Erdgeschichte. Mysterium
von Golgatha
Emmi und Christoph Göbel

parallel
☐ 8:00
Übungsgruppen zu
Meditationen

☐ 9:00
Vortrag
Freiheit heute
Sergej Prokofieff

☐ 11:00
Vortrag
Kriterien zeitgemäßer
Spiritualität
Jens Heisterkamp

☐ 13:45
Künstlerische Kurse

☐ 15:00
Arbeitsgruppen

☐ 17:00 **Foren**

☐ 20:00
**Szenen aus den
Mysteriendramen**
Anschließend Nachtcafé
im Speisehaus

Freitag, 8.2.

☐ 8:00 **Michael-Brief**
Himmelsgeschichte.
Mythologische Geschichte.
Erdgeschichte. Mysterium
von Golgatha
Emmi und Christoph Göbel

parallel
☐ 8:00
Übungsgruppen zu
Meditationen

☐ 9:00
Vortrag
Zeitalter der
Bewußtseinsseele
Florian Roder

☐ 11:00
Vortrag
Die geistige Souveränität
des Landwirts
Ueli Hurter

☐ 13:45
Künstlerische Kurse

☐ 15:00
Arbeitsgruppen

☐ 17:00 **Foren**

☐ 20:00
Vortrag
Das Leben der Erde in der
Gegenwart
Maria Thun

Leier-Orchester-Konzert
Anschließend Nachtcafé
im Speisehaus

Samstag, 9.2.

☐ 8:00 **Michael-Brief**
Himmelsgeschichte.
Mythologische Geschichte.
Erdgeschichte. Mysterium
von Golgatha
Emmi und Christoph Göbel

parallel
☐ 8:00
Übungsgruppen zu
Meditationen

☐ 9:00
Vortrag
Die Wiederkunft des
Christus im Ätherischen
Gwendolyn Fischer

☐ 11:00
Vortrag
Vom Lesen im Buch der
Natur zum Lesen der
Geister-Taten
Henk Verhaag

☐ 13:45
Künstlerische Kurse

☐ 15:00
Vortrag
Der moderne Mensch
in der Landwirtschaft
Manfred Klett

Abschluß
Nikolai Fuchs

☐ ab 19:00
Offener Kulturabend

Anmeldungsunterlagen bitte anfordern unter:

- Post: Sektion für Landwirtschaft, Goetheanum, Postfach, CH-4143 Dornach 1
- Fon: +41 (0)61.706 42 12 / Fax: +41 (0)61.706 42 15
- Mail: sektion.landwirtschaft@goetheanum.ch

Op eigen kracht

Ik heb vertrouwen in de kracht van de natuur en de dieren. Mijn koeien laat ik zoals ze zijn. Ze leven samen in groepen, met koeien, stier en kalveren bij elkaar. Geen gedwongen scheidingen, geen stress, laat ze het maar lekker vitzoeken, dan komt het vanzelf wel goed. Ze zijn prima gezond, dus dit moet wel 't beste voor ze zijn!

Jan Vrolijk van de Klaverhoeve
uit Oosthuizen.

zuiver @zuivel

Van nature gezondere vetten

U maakt al de keuze voor biologische zuivel. Omdat de biologische melkveehouderij de meest milieu-, natuur- en diervriendelijke manier van melk produceren is. Maar wist u dat biologische zuivel van nature ook meer onverzadigde vetzuren bevat, waaronder CLA en Omega 3? Dat komt doordat de biologische koe in de weideperiode buiten loopt, het hele jaar door meer gras eet, en in zijn rantsoen meer kruiden en klavers zitten en minder krachtvoer en maïs. Nog een reden om te kiezen voor biologische zuivel van Zuiver Zuivel!

Goede vetzuren	Biologisch vs gangbaar
Omega 3	+60%
CLA	+20-70%
bron: Louis Bolk Instituut 2006	

Samen met de natuur

www.zuiverzuivel.nl